

ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ

ОРГАН ИСТОРИЈСКОГ ИНСТИТУТА И ДРУШТВА ИСТОРИЧАРА СРЦГ

Година XVIII

Титоград, 1965.

Књ. XXII, св. 2.

Новак Ражнатовић

РАД ВЛАДА ЦРНЕ ГОРЕ И СРБИЈЕ НА ПОСТАВЉАЊУ СРПСКИХ МИТРОПОЛИТА У ПРИЗРЕНУ И СКОПЉУ 1890—1902. ГОДИНЕ

Ослободилачки ратови Србије и Црне Горе 1876—1878. године донијели су и једној и другој значајно територијално проширење и међународно признање независности. Нијесу се међутим остварила очекивања о ширем националном ослобођењу и уједињењу. На Берлинском конгресу западноевропске силе диктирале су Русији ново рјешење источног питања. Аустро-Угарска је добила мандат да окупира Босну и Херцеговину. Новопазарски Санџак остао је Турској, те су Србија и Црна Гора том територијом остале и даље раздвојене. Разочарана у Русију због њене светостефанске политике, влада кнеза односно краља Милана ускоро налази у Аустро-Угарској свој спољнополитички ослонац. Истина, захтјеви развитка Србије упућују је на тијесне економске везе са Аустро-Угарском, што ова користи да Србију и политички потчини. Црна Гора, пак, у веома спороме развоју ионако ограничених и заосталих производних снага, сада у још већој мјери мора да се ослања на материјалну подршку Русије, па стриктно слиједи њен спољнополитички правац. Са Аустро-Угарском Црна Гора успијева да одржи коректне сусједске и дипломатске а такође и нормалне економске односе. У оваквим околностима, између влада Србије и Црне Горе у првој деценији послје Берлинског конгреса било је мало контакта од стварнијег политичког значаја.

Међутим, јаке тежње у српској политици да се земља еманципује од Аустро-Угарске дошле су до изражаја, поред осталог, у абдикацији краља Милана 1889. године. Српске владе сада побољшавају односе са Русијом и Црном Гором. Убрзо ће доћи до заједничке сарадње влада Србије и Црне Горе у једној важној националнополитичкој акцији. То је рад на постављању својих људи, Срба, за митрополите у Призрену, а затим у Скопљу, намјесто дотадашњих Грка. Владе Србије и Црне Горе на тај начин отпочињу активну политичку борбу за такозвани респективни уплив на територији Турске, у Новопазарском Санџаку, Косову и Метохији и сјеверној Македонији. Главни смисао и

циљ те борбе јесте да се преко црквене институције спроведе политички утицај ових влада и тако ојача националноослободилачка мисао у тим неослобођеним крајевима. Једно од главних средстава у раду на афирмацији српске националне политике било је ширење просвјете — отварање српских основних школа у тим крајевима.

Почеци сарадње на националном политичком раду на подручју Призренске епархије

Владе Србије и Црне Горе начелно су увијек биле уједињене у ставу да треба радити на ослобођењу наших сународника који су још били под турском влашћу. Тај патриотски и прогресивни став извирао је из дубоких тежњи и интереса народа обију земаља, као год и српског становништа под влашћу турске царевине. Практична политика обију влада, међутим, испољава се, између осталог, и као њихов заједнички интерес да се спријечи стварање неке јаче државе у сусједству. Као илустрација таквог гледања Београда и Цетиња може да послужи то што се Јован Ристић још 1880. године плаши да би евентуалне управне реформе турског царства, образовањем аутономне Македоније и Албаније са Косовом и Метохијом, утрле пут за стварање велике Бугарске и велике Албаније, што би, по њему, било веома опасно за будућност Србије. То гледиште, имајући у виду став и интерес црногорске владе, у потпуности дијели и црногорски посланик у Цариграду војвода Гавро Вуковић са својим српским колегом Савом Грујићем.¹ Али свака од ових влада имаће и своје посебне рачуне и намјере. Тако, на примјер, у једном повјерљивом прилогу српског Министарства просвјете од 16. II 1883. године (датуме смо свуда наводили по старом календару — као у оригиналу, сем ако није друкчије нарочито означено) између осталог стоји: „Од крајева у којима треба основати српске школе, а на које показује претензије Црна Гора, видимо Рожај, Пећ, Баковицу и Призрен“.² Иако у ово вријеме нема ни говора о неком србијанско-црногорском раду у том правцу, ту се откривају посебне тежње српске буржоазије, које ће она у пракси тек развијати. Ту се већ наговјештава да ће осим сарадње на националном плану између влада Црне Горе и Србије долазити и до спотицања и неспоразума.

Живљи контакти између влада Србије и Црне Горе почињу од средине 1889. године. Ове веома неродне године у Црној Гори, на молбу црногорске владе, Србија је примила преко 1.000 црно-

¹ Дипломатски архив Државног секретаријата за иностране послове СФРЈ у Београду, политичко одељење (= ДАСИП, по) прегиска Јована Ристића са српским послаником у Цариграду Савом Грујићем, јун—јул 1880, фасц. III, II/5.

² Исто, ф. V, С/5, датум назначен.

горских породица и населила их у топличком округу. Овај братски пријем произвео је у Црној Гори веома снажан утисак и осјећање благодарности према Србији. Наравно, тај наш елемент, поред осталог, добро ће послужити Србији на њеној немирној граници према Турској у томе крају. Поводом насељавања Црногораца у Србији црногорска влада послала је почетком 1890. године војводу Гавра Вуковића у Београд да српској влади изрази захвалност књаза Николе за несебично збрињавање толиког броја Црногораца.

У Београду војвода Гавро водио је и политичке разговоре са српским намјесништвом и владом. У својим мемоарима он укратко каже да су се сложили да заједнички раде на наименовању Србина за митрополита у Призрену. Задовољан пријемом у Београду и овим разговорима, најбољи утисак на њега је оставила, каже; измјена мисли „о нашој сарадњи у питањима наше народности у Турској“. Али напомиње да ништа писмено није закључено.³ Битно је пак да је између Србије и Црне Горе постојао један стварни заједнички интерес, да формални споразуми и нијесу били нужни. То би иначе било потребније црногорској влади, ако би она жељела да унапријед нешто за себе осигура за случај постизања успјеха. Србија, као много већа, економски богатија и јача, имала би разлога да то избјегава. Међутим, нити видимо да је војвода Гавро нарочито инсистирао на писменом споразуму, нити да је добио какве инструкције од књаза Николе у том смислу, а ни да је излагао какве претпоставке за будућност. Уосталом, главно питање у којем су се, изгледа, начелно сложили, у владици у Призрену, неће се за извјесно вријеме покренути.

Војвода Гавро је из Београда крајем јануара исте године отишао у Цариград. Овдје се састао са српским послаником Стојаном Новаковићем, хвалио му се на „братски пријем“ у Београду и одушевљено му изјавио да Србија и Црна Гора треба да имају јединствену спољну политику — „спољну политику српског народа у цјелини његових аспирација“.⁴ Главни циљ ове Гаврове мисије био је да с Портом разговара о питању регулације црногорско-турске пограничне ријеке Бојане. Међутим, управо је искрсло једно питање од непосредног интереса за двије

³ Архив Државног музеја на Цетињу, поклони и откупи (= ДМЦ) мемсари в. Гавра Вуковића, ф. II, рукопис бр. 9. Што су ови разговори виђени искључиво усмено војвода Гавро објашњава страхом српског намјесништва и владе од одсутног краља Милана. Међутим, он даље каже да се књаз Никола на њега љутио што га је превише антажовао у послу са Србијом. Књаз се, по Гавру, плашио да му Србија не преотме неподијелену љубав и наклоност Русије. Али текст о овоме Гавро је накнадно сам прецртао. Мора се међутим имати у виду да је војвода Гавро ове мемоаре писао више од 3 деценије послје ових збивања (1922. године), па су на његове оцјене могла утицати и каснија политичка искуства и импресије.

⁴ ДАСИП, по, изв. Ст. Новаковића, V/1, пов. бр. 27, од 10. II 1890. г.

владе, у смислу, наводно, тек постигнутог договора у Београду. Према обавјештењима руског конзула у Призрену, Цариградска патријаршија је издала налог призренском митрополиту Мелентију да отпусти из службе игумана Дечана и игумана Пеће патријаршије. Њихова кривица је наводно у томе што су радили против отоманских власти и имали сумњиве везе са београдским митрополитом Михаилом.⁵ Овим поводом црногорска и српска влада се путем измјене писама одмах догорише да се „у општем интересу српства и његове будућности“ убудуће узајамно обавјештавају о свим пословима који би се тицали заједничких и „општесрпских“ интереса. Такође је са Цетиња наређено војводи Гавру да у Цариграду одмах ступи у контакт са Новаковићем и руским амбасадором, како би предузели заједничке кораке код Порте и Патријаршије ради заштите „наших задужбина у Старој Србији“ и да би се „наше националне ствари у томе крају сачувале“.⁶ Ово потврђује и Стојан Новаковић, само додаје да се Гавро плаши да ствар Дечана и Пећи не нашкоди његовој мисији за бојанско питање.⁷ Црногорски став у овим питањима најбоље се види из директних упутстава министра иностраних дјела војводе Станка Радоњића војводи Гавру: „... Господар мисли да би најбоље било да причекате докле вашу главну мисију свршите, па тек онда за догађаје у Старој Србији да се заузмете, али ово пошљедње треба да учините па ма с каквим успјехом да вам мисија о Бојани за руком пође“. Овдје се још напомиње како је претходне године сам књаз успјешно интервенисао лично код султана да се из службе отпуштени дечански архимандрит Рафаило, који је и сада у питању, врати на своје мјесто. Зато се поручује да се то употријеби као аргуменат у прилог задржавања поменутих игумана на њиховим дотадашњим мјестима.⁸

Наједном, прекида се сваки помен о овој ствари. Тек након пола године нови црногорски посланик у Цариграду Митар Бакић јавља да је архимандрит Рафаило стално лежао у лудници неког затвора (изгледа у Цариграду) и да су се српски посланик и руски амбасадор за њега заузимали, али „доста слабо“. Како је архимандрит Рафаило изгледа био у нарочитој вољи код књаза Николе, Бакић и сада интервенише за њега, преко великог везира и лично код патријарха. Патријарх га је пустио тек пошто је од Бакића добио писмену гаранцију да се он неће више вратити у Дечане без његова одобрења, и да ће му бити на располагању кад год га устражи.⁹ Углавном, значајно је што су

⁵ Државни архив на Цетињу, фонд Министарства иностраних дјела (= ДАЦ, МИД), ф. 26, док. од 28. I 1890.

⁶ Исто. У писму министра иностраних дјела Црне Горе в. Станка Радоњића — Мин. ин. дела Србије Сави Грујићу, 6. II 1890.

⁷ ДАСИП, по, V/1, пов. 27, 10. II 1890.

⁸ ДАЦ МИД, ф. 26, 6. II 1890.

⁹ Исто, изв. Бакића 27. VII 1890, ф. 27.

влдае Црне Горе и Србије овим поводом у великој мјери показале спремност и договориле се да у оваквим питањима иступају заједнички и јединствено.

Истицање кандидатуре Саве Косановића за митрополита у Призрену

На путу српских аспирација у Старој Србији велика прека била је Цариградска патријаршија, ослоњена на Грчку а често и на власт Порте. Што се тиче Македоније, ту се углавном Србија имала понијети са већ врло снажним бугарским утицајем. Бугарску су подупирале западне силе, прије свега Аустро-Угарска, јачале њену нову династију Кобурга, као противтежу Русији. Зато сада руска влада подржава претензије Србије и Црне Горе, ревидирајући полако своја светостефанска схватања о рјешавању источног питања. Разумије се, оvdје ни издалека није ријеч о каквој измјени државнотериторијалне констелације, мир се углавном доста добро одржава, али кроз ову значајну борбу за политички уплив преко црквених поглавара изражавају се и формирају нови ставови великих сила према балканском питању од далекосежног значаја.

У љето 1890. године Србија и Црна Гора покрећу акцију да на митрополитске столице у Призрену и Скопљу доведу своје људе. На то их подстиче велика агилност Бугара, којима се сада пружају добри изгледи да воспоставе своје владике у Скопљу, Велесу и Охриду. Српска влада је због тога веома забринута, па долази на мисао да се директно обрати руској влади да њене интересе подржи у питању Скопља и Призрена. Са овим у вези црногорски посланик у Цариграду Бакић залаже се код своје владе да подржи Србију, посебно да књаз Никола употрежи свој утицај код руског цара.¹⁰ Вјероватно је српска влада нешто предузела у Петрограду. Но, углавном, руски амбасадор у Цариграду Нелидов ових дана обећава Новаковићу да ће његова влада подржати захтјеве Срба. Као кандидата за мјесто митрополита у Призрену Стојан Новаковић помиње митрополита Саву Косановића, а за Скопље ректора призренске богословије архимандрита Илариона Весића.¹¹ Црногорска влада већ је назначила Саву Косановића као кандидата за Призрен. И раније, када је војвода Гавро Вуковић био у Цариграду, црногорска влада била је дошла на идеју, али некако стидљиво, да се отпочне са дипломатским сондирањима за Косановића за означено мјесто. Иако се тада од тога одустало, карактеристично је ипак што се имала у виду само црногорска акција, и то баш у моменту када су

¹⁰ Бакић — Мин. ин. дјела в. Гавру Вуковићу од 29. и 31. VII, ДАЦ, МИД, ф. 27.

¹¹ ДАСИП, по, ф. I, пов. 224, Ст. Новаковић — Мин. ин. дјела, 9. VIII 1890.

представници Србије и Црне Горе заједнички иступали у питању калуђера из Пећи и Дечана.¹² Сада пак стварно отпочиње рад за кандидатуру митрополита Косановића. Мада је он прије свега човјек књаза Николе, њу подржава и чак прва истиче српска влада. Овакав став тумачимо прије свега жељом српске владе да нимало не навуче сумњу Русије, од које у крајњој линији све зависи. Јер у Србији нијесу потпуно ликвидиране политичке посљедице режима краља Милана, што потхрањује извјесну резервисаност и подозрење руске и црногорске владе према српској. Књаз Никола, међутим, ужива пуно повјерење и подршку Русије. У ствари, Русија ће пружати подршку Србији и Црној Гори само уз претпоставку да оне раде заједнички и сложено. У таквим околностима улога Црне Горе је осјетна изнад њене стварне моћи. Митрополит Сава Косановић иначе је рођени Црногорац, из села и племена Бањана. Као дабробосански митрополит осамдесетих година дошао је у оштар сукоб са католичком пропагандом и режимом Калаја у Босни и Херцеговини. Због тога је по одобрењу књаза Николе 1888. године дошао у Црну Гору.¹³ Сада се књазу Николи пружа прилика да Косановића покуша употријебити у једном важном политичком циљу.

Српска влада обраћа се почетком августа 1890. године Цетињу са предлогом за споразум са Грцима упереним против Бугара. Идеја је да српска црква у отоманској царевини добије „самосталну“ хијерархију у виду обнове Пећке патријаршије. Црногорска влада не жури са одговором. Јасно је да је такав план готово илузоран, а црногорска влада на сваки начин у њему не може наћи своју рачуницу. Поново се обраћајући Цетињу, али преко црногорског посланика у Цариграду, српска влада, уз горње, предлаже да се одмах поведе енергична акција за постављање „неког Србина“ за митрополита у Призрену, па био то и Сава Косановић. Достављајући ово Бакић моли да му пошаљу упутства „како не би увијек био у закашњењу“.¹⁴ Што српска влада даје разумјети да није толико одушевљена за Косановића, вјероватно значи напомену црногорској влади не би ли се ова у Србију више ангажовала и у питању Македоније.

Црногорска влада изложила је свој став српској влади. Наглашавајући какве све непријатељске силе стоје на путу остварења „српске мисли“, она изјављује готовост да све своје снаге

¹² Војвода Станко Радоњић, тада министар иностраних дјела, у упутствима Бакићу од 6. II 1890. предлаже на крају војводи Гавру, иако са увјерењем да ће он то „назвати илузијом“, да тајно поради да се призренски митрополит Мелентије смијени, а на његово мјесто постави Косановић. Наводе се затим аргументи у прилог овога, што ћемо иначе видјети на другоме мјесту (ДАЦ, МИД, ф. 26).

¹³ Види наш прилог „Долгазак митрополита Саве Косановића у Црну Гору“, Историјски записи, 1965, 1.

¹⁴ ДАСИП, по, ф. 1, V/9. Мин. ин. дела Србије — Мин. ин. дјела Црне Горе, 3. VIII 1890; изв. Бакића од 27. VIII и. г. ДАЦ, МИД, ф. 27.

употријеби „са братском нам Србијом“ ради одбране српске народности. Међутим, како су те препреке у конкретним испољавањима непредвидљиве, то је немогућно унапријед стриктно одредити начин дјеловања. Међусобна сагласност и искуство у току рада „одредиће нам правилне путеве којима ћемо ходити“, каже министар Вуковић. Као главно руководство у раду, сматрају на Цетињу, треба да буде обазривост нарочито према Цариградској патријаршији. Њу треба увјерити да је у њеном најбољем интересу ако се поставе владике Срби, који ће управљати српским школама и у потпуности увести словенско богослужење у црквама.¹⁵ Препис овога писма министар Вуковић послао је Бакићу, да му послужи као оријентација у раду. „... Али за сваки случај који будете предузимали питајте за савјет руског амбасадора и споразумијевајте се са српским послаником“. А ако наступи случај да се мора изаћи из датих оквира, да се јави Цетињу, како би се могле предузети мјере да се рад усклади са Београдом, — наређује министар Вуковић. Уз то се још конкретно поручује да се у Цариграду сви заложу за постављање Саве Косановића за митрополита у Призрену. Црногорској влади је до овога много стало, па налази за сходно да упозори Нелидова како би успјешно рјешење овога питања значило тријумф руске над аустријском политиком на Балкану. Исто тако Цетиње жели да увјери и српску владу да би успјех са Савом Косановићем значио и њену побједу у борби против Аустрије.¹⁶ Главна дакле брига црногорске владе био је митрополит Сава.

Међутим, стварна могућност да се у томе успије била је много другачија од црногорских надања. Новаковић и Бакић разговарали су тих дана са руским отпавником послова у Цариграду Жадовским. Сава Косановић, рекао је Жадовски, има одмах да отпадне као кандидат за Призрен због несавладљивог противљења Аустрије. Умјесто њега, како наводи Новаковић, сам руски дипломата поменуо је Дионисија Петровића, родом Босанца, а сада питомца духовне академије на Халки код Цариграда, кога стипендира српска влада. У вези са овим Новаковић је говорио Бакићу да је битан успјех српске ствари, а питање личности није толико важно. У погледу Скопља, Руси, по Новаковићу, и даље подржавају аспирације српске владе.¹⁷ Након тога Бакић је јављао да му је амбасадор Нелидов рекао да ће Срби добити „бар Призрен“. Црногорски посланик сада се веома упорно залаже за ствар српске владе у Македонији. Свако зна да је Призрен српски, каже он, али треба радити да се српски интереси унаприједи и у Македонији. Црногорска влада вјероватно је претпостављала да би успјех Србије у Македонији при-

¹⁵ ДАЦ, МИД, ф. 27, Вуковић — Грујићу 5. IX 1890.

¹⁶ Исто, Вуковић — Бакићу, 6. IX и. г.

¹⁷ ДАСИП, по, ф. 1, V/1, Ст. Новаковић — Мин. ин. дјела, 13. IX 1890.

родно омогућио јачи уплив Црне Горе у Старој Србији. Бакић је даље говорио амбасадору Нелидову да ће Црна Гора у овој борби одлучно ићи уз Србију. „Треба знати кандидата за Призрен, јер ће кандидата за Македонију Србија предложити“, наглашава Бакић. Затим он нашироко образлаже кандидатуру Косановића: као свештеник под турском управом у Босни увијек је био лојалан; сада би на мјесту митрополита у Призрену повољно дјеловало на слогу и зближење православних и муслимана; Цариградској патријаршији мора да је у вољи због његове борбе против католичке пропаганде у Босни и Херцеговини под аустроугарском окупацијом; на томе мјесту био би озбиљан чинилац насупрот аустријском продирању у крајеве Старе Србије, и томе слично. Ствар је међутим била у томе што је аустријски утицај на Порти био тада далеко јачи од руског, па су то у ствари били аргументи *против* Косановићеве кандидатуре за митрополита у Призрену. При растанку Нелидов је обећао да ће учинити што може, с тим да би ваљало именовати још неког кандидата.¹⁸

Из извјештаја Бакића до краја 1890. године може се закључити да је Русија и даље, као и од почетка ове акције, јако вољна да подржи жеље српске и црногорске владе што се тиче призренске и скопске епархије. Али силе тројнога савеза, прије свега Аустро-Угарска, раде преко Порте и Патријаршије за Бугарску. Тиме се и објашњава што Русија сада тежи да бугарску пропаганду истисне из сјеверних дијелова Македоније. Међутим, Патријаршија сада показује неку вољу да изађе у сусрет ставу Русије, јер она од ове велике православне државе добија морално-политичку а често и материјалну потпору.¹⁹ А иначе, Патријаршија би лакше поднијела Србе неголи Бугаре, јер је са овима имала много сукоба око Егзархата. Такав став Патријаршије у ствари је услован, у мјери колико је она спремна да напусти своје давнашње великојелинске наклоности и тенденције.

Када је почетком 1891. године министар Вуковић упитао Бакића да ли је руски амбасадор имао каквог успјеха у погледу концесија српској цркви у Турској, Бакић је одговорио да у том смислу још ништа није урађено.²⁰ А затим, да је то питање тешко и деликатно мора се обазриво радити, па руски амбасадор препоручује стрпљивост.²¹

Разговарајући једном са једним чланом синода Патријаршије, Бакић му је изложио познате аргументе у корист Косановића за призренску епархију, која је „неоспорно српска“. На познат начин он је говорио и за интерес Србије у Македонији.

¹⁸ ДАЦ, МИД, ф. 28, Бакић — Вуковићу, 19. IX 1890.

¹⁹ Исто. Види изв. Бакића, 19. X и 22. XII 1890.

²⁰ Архив Историјског института СР Црне Горе у Титограду (= АИИТ), ф. 56, 30. I 1891.

²¹ ДАЦ, МИД, ф. 29, изв. Бакића, 24. I и 3. II 1891.

Тај члан синода наводно је узвратио да би у циљу слојне српско-грчке борбе у Македонији против бугарске пропаганде најбоље било да Срби и Грци тамо подијеле сфере утицаја. Знајући да српска влада о томе избјегава разговор са Грцима, Бакић је рекао да је најцјелисходније ако се у одређеним епархијама најприје поставе српске владике, а о интересним сферама може се разговарати и послеје. Члан синода је међутим узвратио Бакићу да он може Патријаршији предложити Косановића за Призрен, али је сигуран да га Порта неће потврдити због обзира према Аустро-Угарској.²²

Амбасадор Нелидов у марту 1891. године изнио је питање српских владика за Призрен и Скопље Цариградској патријаршији. Патријарх је одговорио да они нијесу криви што Срби немају спремног (подвукао Н. Р.) кандидата. За владика у турској царевини тражи се да је он прије свега рођени отомански поданик и да добро познаје турски језик. Познавање овога језика неопходно је да би владика могао да засједа у провинцијској скупштини Мецилису, гдје треба да заступа интересе своје вјере и цркве. Ни Сава Косановић ни, за сада, Дионисије Петровић не испуњавају те основне услове. Тако је Нелидов обавијестио Стојана Новаковића.²³ Дакле, турско поданство, познавање језика и одговарајућа теолошка спрема сада су услови да би Србин могао доћи на тражено владичанско мјесто. По овоме би се рекло да Патријаршија сада увиђа да су њене гркофилске позиције у крајевима гдје су православни Словени без икаквог изгледа. Јелинска пропаганда могла би имати успјеха само у крајевима ближе јегејској обали. Овакво сазнање свакако се одражава кроз предлоге Грка да са Србијом подијеле сфере утицаја. Сукоб између Срба и Бугара, разумије се, погодује Патријаршији да још увијек задржава извјесне позиције. Од тога Патријаршија сигурно има и материјалне користи.

Као што се види, Руси су сада чврсто на страни захтјева Србије и Црне Горе, поготову што се тиче Призрена. Такав закључак извео је и српски посланик у Петрограду Петронијевић из разговора са руским министром спољних послова Гирсом. Али је додао да против Русије на Порти раде осим Аустро-Угарске и Њемачка и Енглеска.²⁴

Крајем јуна 1891. посланици Србије и Црне Горе разговарали су са чланом синода Патријаршије митрополитом Калиником. Овога држе да има главну ријеч у питањима која интересују Србију и Црну Гору, пошто је добар познавалац наших земаља. Оба посланика изнијели су неке жалбе на рад митрополита Пајсија у Скопљу (Новаковић) и Мелентија у Призрену (Бакић).

²² Исто, Бакић — Вуковићу, 31. III 1891.

²³ ДАСИП, по, ф. 1, I/8, изв. Стојана Новаковића, 1. IV и. г.

²⁴ ДАСИП, по, ф. 1, I/8, изв. срп. посланика у Петрограду, 25. V 1891, упућен посланству у Цариграду писмом од 5. VI и. г.

Калиник је примијетио да Патријаршија има пуно тешкоћа у раду, Порта је према њој рђаво расположена и готова да повјерује у сваку денунцијацију. Потом је рекао да је *у начелу* (подвукао Н. Р.) свршена ствар да се Мелентије и Пајсије уклоне са својих положаја. Али кандидати Срби треба да испуњавају ове услове: 1) „Урођено“ турско поданство, 2) висока богословска спрема и знање грчког језика и 3) знање турског језика — да би могли да засједају у „вилајетском или нахијском савјету“.²⁵ Кандидати које Срби имају у виду не испуњавају ове услове, а других, уз спремину и националнополитички оданих, што је било најважније, нијесу имали. Разумије се да је Патријаршија ово знала.

Као закључак о резултату дотадашњег рада у питању постављања српских владика можемо навести значајне ријечи Стојана Новаковића: „... Ми смо доста касно почели, али за ову годину дана постигли смо да се наша ствар у Фанару не оспорава. Повољни су изгледи за будућност. Најгоре је што је руски уплив мањи него икад“.²⁶

*Покушај да се митрополит Косановић из Цариграда
пошаље за митрополита у Призрен*

Послије постављања наведених услова за кандидате Србе од стране Патријаршије, Бакић и Новаковић дошли су на нову идеју: Саву Косановића треба довести у Цариград, да се овдје укључи и афирмише као члан клера Патријаршије, па као такав након извјесног времена да се пошаље у Призрен за митрополита. Амбасадор Нелидов се са овим сагласио, обећавајући да ће убрзо о томе разговарати са патријархом.²⁷ Овим се иначе унапријед пренебрегавају услови које поставља Патријаршија.

Нелидов је разговарао и постигао усмени договор са заступником патријарха митрополитом Германом. Према овоме, радиће се да се „у току времена“ уклоне Мелентије и Пајсија са њихових мјеста. Протосинђел Дионисије Петровић, стипендиста српске владе на Халки, за сада ће се додијелити као помоћник Мелентију. Сава Косановић да дође у Цариград и уврсти се у патријаршијски клер, да би му касније дали призренску епархију, а тада би Дионисија намјестили у Скопљу. И најзад, да Србија и Црна Гора убудуће шаљу питомце из призренске богословије на духовну академију на Халки, како би створили властити кадар образованих виших клирика.²⁸

²⁵ ДАСИЦ, по, ф. 2, I/8, изв. Новаковића, 30. VI и. г.; ДАЦ, МИД, ф. 30, Бакић — Вуковићу, 1. VII 1891.

²⁶ ДАСИЦ, по, ф. 1, I/8, 28. VII 1891.

²⁷ ДАСИЦ, по, ф. 1, I/8, посланство у Петрограду, 28. V 1891, послато у Цариград 5. VI и. г.

²⁸ ДАСИЦ, по, ф. 2, I/8, изв. Ст. Новаковића, 30. VI 1891; ДАЦ, МИД, ф. 31, изв. Вакића, 1. VII 1891.

Међутим, баш ових дана скопски митрополит Пајсије под-
 нио је оставку. Из Патријаршије је незванично објашњавано да
 је то посљедица српских претензија. То је Новаковића и Бакића
 намамило да поменути, за њих иначе повољни програм, према
 новоме моменту модификују: да се Сава Косановић одмах упути
 у Скопље на упражњено митрополитско мјесто, с тим да Диони-
 сије када заврши школовање пође тамо, а Сава се премјести у
 Призрен.²⁹

Надање се убрзо показало горком илузијом. Митрополит
 Калиник саопштио је Новаковићу да се постављање Саве Коса-
 новића мора одложити за око годину дана, а скопска митрополија
 мора се одмах попунити како се не би мислило да се чува за
 Косановића. Иначе, увјеравао је Калиник, једно мјесто за ми-
 трополита Србина имају у свако доба, али само за човјека са
 потребном спремом. А након неколико дана Новаковић је могао
 да јави да је за новог митрополита у Скопљу 3. августа 1891.
 године постављен Грк Методије.³⁰ Разочарању и љутњи Нова-
 ковића и Бакића није било краја. Нелидов је био „ван себе“,
 каже Бакић.³¹ У перфидној игри Патријаршије, чега је жртва
 био чак и руски амбасадор, за српску и црногорску владу могла
 је бити само утјеха што у Скопље није дошао Бугарин.

И последице свега Нелидов је препоручио Србима да не оду-
 стају од рада, већ енергично наставе у истоме правцу; Русија ће
 убудуће моћи да врши јачи притисак на Патријаршију ускраћу-
 јући јој новчане супсидије.³² Новаковић је митрополиту Кали-
 нику рекао да је задовољан што је уклоњен Пајсије, а велико
 незадовољство Срба потиче из „непостојања повјерења у добру
 вољу Патријаршије“. Митрополит признаје да је било разлога
 за „неповјерљивост“, али обећава да ће убудуће дати доказа
 да буде обрнуто. Потом је Калиник питао зашто Сава Косановић
 још није дошао. Новаковић је одговорио да је позван, али треба
 причекати.³³

На Цетињу се нијесу журили са слањем Косановића. Књаз
 Никола, изгледа, није се много надао у успех те игре. Крајем
 октобра ове године Бакић ургира да се већ изврши настојање
 његово, српског посланика и руског амбасадора о слању Косано-
 вића. Јер „... на истоку никакво принципијелно рјешење нема
 вриједности ако се одмах не потврди фактом“, каже Бакић.³⁴
 Цетиње је ипак одлучило да Косановића пошаље. При поласку је
 углавном инструиран да ствар ради које иде у Цариград није

²⁹ ДАСИП, по, ф. 1, I/8, Ст. Новаковић, 28. VII 1891; ДАЦ, МИД, ф. 30, изв. Бакића, 25. VII 1891.

³⁰ ДАСИП, по, ф. 1, I/8, изв. од 5. и 11. VIII 1891.

³¹ ДАЦ, МИД, ф. 30, Бакић — Вуковићу, 13. VIII 1891, бр. 1657.

³² Исто, изв. од 12. VIII и. г.

³³ Изв. Новаковића, 19. VIII 1891. Исто, I/8, ф. 2.

³⁴ Изв. Бакића од 27. X 1891. Исто, ф. 30.

сасвим сигурна, али је могућна ако се употријеби велико стрпљење и особити такт са његове стране.³⁵ Сава Косановић је кренуо за Цариград 8. новембра 1891. године.³⁶

За Косановићев долазак Бакић је благовремено припремио да га Патријаршија сусретне и смјести у близини своје резиденције. По његову доласку Бакић га је посјетио у Фанару. Скренуо му је пажњу да би требало да буде стрпљив, уздржљив и опрезан. Међутим, након неколико дана Косановић се пожалио новом српском посланику у Цариграду Сави Грујићу на слаб смјештај. Бакић и Грујић одмах су му нашли добар стан, такође у близини Патријаршије. Обећали су му давати новаца колико му треба. Грујић је у име српске владе изразио спремност да Косановића новчано помаже. На Цетињу су му пред полазак дали свега 25 наполеондора. Што се тиче његовог постављања за митрополита у Призрену, Грујић и Бакић га убјеђују да је то „у начелу ријешено“, само треба причекати неколико мјесеци. Али Косановић се жали да је болестан и да га није требало овамо доводити прије него се питање коначно ријеша. Бакић, разочаран, пише да је Косановић човјек нестрпљив, сујетан, уображава да је много страдао и учинио за свој народ и према томе је веома неподесан за овакву деликатну мисију. Грујић се изразио да су се ухватили за „врбов клин“.³⁷ Митрополит Сава Косановић морао се у Цариграду нелагодно и тешко осјећати, јер треба бити слијепо оруђе у рукама политичара, који хоће да га употријебе у једном циљу са тако магловитим изгледима.

Материјални положај Косановића ријешила је руска влада додијеливши му годишњу пензију од 3.000 рубаља. За његову мисију није било угодно да га издржавају владе Црне Горе и Србије. Руском пензијом, пише Бакић касније, хаџи-Сава је био веома задовољан. Али су му напоменули да му пензија није дата „на личност него ради мисије у Цариграду“, а на интервенцију књаза Николе код руске владе.³⁸

Ствар Косановићеве мисије сада је мјесецима лежала. Из Патријаршије су давали на знање да тешкоће потичу од Атине. Грци би жељели да са Србијом подијеле сфере „респективног уплива“. Бакићев је утисак да би све лако ишло ако би се Србијанци и Грци споразумјели, и томе сл. Но, Бакићу је лично патријарх наводно отворено рекао да они по црквеним прописима не могу силом уклонити Мелентија из Призрена. Црногорски посланик се обраћао и великом везиру, а овај му је рекао

³⁵ Исто, из писма мин. Вуковића — мит. Сави Косановићу од 18. XII 1891, ф. 31.

³⁶ Исто, депеша Вуковића — Бакићу, 9. XI 1891.

³⁷ Изв. Грујића од 25. XI 1/8, ф. 2, пов. 192; изв. Бакића од 1. XII 1891; исто, ф. 30.

³⁸ Државни музеј Цетиње, притновљени рукописи (= ДМЦ, п.р.), руски посланик на Цетињу Аргиропуло мин. ин. дјела Петроград, 10. I 1892; изв. Бакића Вуковићу од 25. XI 1892, ДАЦ, МИД, ф. 33.

да је Турцима свеједно које ће народности бити митрополит у Призрену, само се у те ствари не може мијешати без пуномоћства од султана.³⁹

У јесен 1892. године појавила се мисао да би Косановића могли привремено послати за митрополита у Скопље. Митрополит Сава је то одбијао ријечима да би се за Призрен некако и могао примити, али за Скопље никако. Јер, каже он на ужас претпостављених политичара, „у Скопљу и Македонији у ствари и нема Срба“. Затим, да по својој нарави „није интригант“ да би се у суровој политичкој борби између Србије, Бугарске и Грчке око Македоније могао снаћи. Најбоље би било, што ће он од сада све упорније тражити, да му дозволе да се врати у Улцињ, пошто се са руском пензијом „скинуо са врата црногорске сиротиње“. Потом, да Патријаршија само вара и од ње неће добити ништа. На ово заиста трезвено резонуваће Бакић га је упозорио да то нијесу његове ствари, да је материјално обезбијеђен „па може чекати и десет година“.⁴⁰ Схватања Косановића о Македонији суштински је превазилазило хегемонистичке ставове којима су се руководили заступници влада Србије и Црне Горе. Заиста, он је био неподесна личност за улогу на коју су га принуђивали.

Из такве ситуације Косановић је покушао да се извуче, макар привремено. Молио је да се врати у Црну Гору, а ако то не може, желио би да пође у Александрију, да код тамошњег патријарха презими. На ово је измолио пристанак руског амбасадора, али под условом да са Патријаршијом уреди да једнако остаје кандидат за призренског митрополита. Црногорски посланик, међутим, чини све да ово спријечи, позивајући се на неко обећање Косановића да се из Цариграда неће маћи „без прегоходне дозволе Господара“. Но, књаз Никрла поручује хаџији (тако сада обично називају митрополита Саву) да се може слободно вратити у Црну Гору или поћи куд му је воља. Нелидов се одлучно успротивио да се хаџија врати у Црну Гору, јер би то практично значило опозив српских захтјева према Патријаршији односно призренске епархије. Ако пође у Египат, он једнако може служити као оруђе за притисак на Патријаршију. Ослањајући се на став Нелидова, Бакић је Косановићу поруку књаза Николе овако представио: „Ако Вас је баш толика жеља за Улцињ, Његово Височанство Господар не може да Вам противу воље иде, него Вам дозвољава да се натраг повратите. Само, Њему би милије било кад бисте се још једну годину притрпјели, почем зна, да ће ваш повратак компромитовати нашу народну ствар“. Изражавајући благодарност господару, хаџија засад одлаже повратак у Црну Гору, али од намјере да путује на Исток

³⁹ ДАЦ, МИД, ф. 31, Бакић — Вуковићу, 31. V 1892.

⁴⁰ Исто, фг. 33, Бакић — Вуковићу, 25. XI 1892.

не одустаје.⁴¹ Спремајући се за пут, било је симптоматично што је Косановић напустио стан у Фанару и до поласка се смјестио у један хотел у дипломатској четврти Пери.⁴²

Прије поласка на Исток митрополит Сава је нашао за потребно да пише лично књазу Николи. Знао је да га Бакић на Петињу није најбоље представио. Говорећи о његовој мисији у Цариграду Сава каже да је она без икаквог изгледа на успјех. Поводом обећања Патријаршије наводи латинску пословицу „greca fide — nula fide“. Данашњи патријарх Неофит аустријски је човјек, при том лични пријатељ са министром за Босну и Херцеговину Калајем. Од Беча патријарх добија новчане поклоне. Призренски митрополит Мелентије такође је у великој милости код аустријске владе. Прошле године, каже се даље, аустријски амбасадор у Цариграду, барон Калиће, учинио је општар демарш код тадашњег патријарха да се Косановићу не би дала нека епархија у Турској. Хаџи-Сава још вјерује да су Турци учинили миг патријарху да се његова мисија осујети. А једном приликом и сам патријарх се изразио: „Па ето, нека митрополит Сава чека док умре митрополит Мелентије“. Сава најзад каже да би највише волио да се врати у Црну Гору, али и поред те жеље и слабог здравља опет стоји на располагању Његовом височанству.⁴³ По свој прилици митрополит Косановић је био боље обавијештен и дубље верзиран у тим стварима од његова наредбодавца дипломате Бакића.

Крајем зиме 1893. године црногорски министар иностраних дјела војвода Гавро Вуковић ишао је у Петроград. Молио је руску владу, између осталог, да подржи српске националне захтјеве. Обећали су му, наводно, да ће послати инструкције Нелидову да поради за српске ствари код Порте и Патријаршије. По повратку Вуковић подстиче Бакића „да поради отуда а ја ћу одовуда“, не би ли покренутом питању дали „живљега маха“.⁴⁴ Нелидов, међутим, специјално о овоме питању изгледа није добијао никакве инструкције. Само је у разговору са Бакићем рекао како му је ствар једнако на срцу и на њој ради кад год му се укаже прилика. Што се тиче мјеста за хаџију, Нелидов сматра да за сада нема изгледа да се оно отвори. Али даљим настојањима у том правцу јако би шкодило ако се хаџија не би вратила у Цариград, сматра Нелидов.⁴⁵

⁴¹ Исто, ф. 33, према извјештајима Бакића од 25. XI и 16. XII 1892.

⁴² Исто, ф. 34, изв. Бакића, 11. I 1893.

⁴³ Исто. Писмо митр. Саве Косановића — књазу Николи, 8. I 1893. Хаџи-Сава завршава ово писмо ријечима: „По дозволи која ми је саопштена ја ћу ових дана у име Бога, кренути у Каиро, а о Светој Паски мислим да одем и у Јерусалим, па да се на живоносној гробу и Голготи помолим Спаситељу Богу за здравље Вашег Височанства и за цијели владајући дом“.

⁴⁴ Исто, Вуковић — Бакићу, 2. IV 1893.

⁴⁵ Исто, изв. Бакића, 14. IV 1893.

Сава Косановић, међутим, очито је пошао на Исток с намером да се отуда врати у Црну Гору. О тој својој одлуци он је обавијестио Нелидова, молећи га да му то одобри. Нелидов је на то телеграфирао руском конзулу у Јерусалиму да хаџију упути у Цариград, ако већ није отпутовао у Црну Гору.⁴⁶ Интервенцији руског конзула Косановић се одупро говорећи да је јако болестан и поврх тога је павши с коња сломио ногу, па мора ићи на извјесно вријеме у Црну Гору.⁴⁷ За већу иронију Сава Грујић је истовремено обавјештавао да је митрополит Мелентије тешко оболио, па мисли „да ће се хаџи Сава одброволити да оде у Призрен, ако Богу буде угодно да његова у Христу брата к себи позове“.⁴⁸

Митрополит Сава Косановић вратио се у Црну Гору маја 1893. године. Али сада он и овамо ужива руску пензију. Хаџија се побринуо да му је више не шаљу преко руске амбасаде у Цариграду већ преко руског посланства на Цетињу. То ће бити регулисано почетком 1894. године.⁴⁹ Што му пензију нијесу одузели значило је свакако гест разумијевања према њему, или можда више према црногорској благајни. Уосталом, црногорска влада, у недостатку другога, још једном ће покушати да Косановића употријеби у исту сврху.

Одустајање од кандидатуре Косановића и постављање Дионисија Петровића за српског митрополита у Призрену

У току 1894. године питање постављања српских владика у Турској своди се углавном на извјесно дипломатско напомињање у Цариграду, толико да се ствар не би изгубила из вида. Постојало је јако осјећање да ће се бар у питању Призрена успјети. Живот престарјелог митрополита Мелентија се гасио, што је доприносило нади и стрпљењу.

Неуспјехом са Савом Косановићем најтеже је била погођена црногорска влада. По свему је јасно да је он прије свега био њен кандидат. Цетиње сада зазире од могућности да други човјек буде експонент српске владе. Обје владе у својој акцији иначе се руководе начелом „општерспске политике“. Ова политика јесте стварност у смислу спознања заједничких интереса и борбе против истог непријатеља. То ће уосталом бити највећа и постојана вриједност у српско-црногорским односима, односно главни чинилац у даљој ослободилачкој борби наших народа против турског и аустријског угњетавања. Али, осим тога, владајући

⁴⁶ Исто.

⁴⁷ Исто, ф. 34, изв. Бакића, 1. V 1893.

⁴⁸ ДАЦ, МИД, фонд црногорског посланства у Цариграду, ф. 3, бр. 50, 1. V 1893.

⁴⁹ ДМЦ, пр. послата писма, 22. VII 1893. и 22. I 1894; ДАЦ, МИД, ф. 35, 12, XI 1893.

кругови Србије и Црне Горе за сваку заједничку акцију везују овоје посебне интересе и циљеве. Даља борба за постављање српског владике у Призрену добро ће илустровати како се испољавају и у чему се састоје те посебности и супротности између српске и црногорске владе.

У љето 1894. године краљ Александар Обреновић био је у посјети Цариграду. Тих дана из круга Патријаршије потекло је да јој је српски краљ обећао неку годишњу новчану помоћ, а она њему митрополитско мјесто за Србе у Скопљу и Призрену, за прво Дионисија Петровића а за друго неког калуђера из Жиче.⁵⁰ Иста вијест налази се и у писму руског посланика у Београду Нехљудова своме колеги на Цетињу.⁵¹ То је овај доставио црногорској влади. Цетиње ово прима као готов чин и реагује на начин који открива црногорско подозрење према Београду. По наређењу своје владе Бакић има да саопшти Порти да „ми као Срби“ такав успјех српске владе сматрамо као „свој сопствени“. Затим да ће однос и положај тих нових епископа према Порти и Патријаршији бити потпуно једнак, било да су они кандидати „једне стране или један једне а други друге“. Али, резимирајући укратко, господар веома држи до личног пријатељства са султаном и пријатељских односа са Турском, па би био увријеђен ако се не би водило рачуна да је призренска епархија сусједна Црној Гори, а скопска Србији. Црногорска влада негодује ако се једноставно прелази преко толиког њеног труда код Порте и Патријаршије да се у Призрену постави њен кандидат за митрополита. Није ли то знак опште промјене држања Порте према Црној Гори — имао је да пита Бакић. Руском амбасадору лак треба рећи како је црногорско самољубље увријеђено што је Србији допуштено „да се мијеша у народносне ствари на нашим границама“, тим више што он није довољно употријебио свој моћни уплив у корист наше праведне ствари, већ други на Балкану понијеше све „под заштитом тројног савеза непријатељског логора Русији и нама“.⁵² Показаће се међутим убрзо да за ову црногорску узбуну није било стварног разлога.⁵³ Но, битно је овдје што књаз Никола и црногорска влада јасно откривају како гледају на ствари.

Митар Бакић је ипак разговарао са великим везиром поводом неких наводних обећања Порте краљу Александру. Потврдивши да је краљ покренуо питање школа и владика, велики везир је рекао: „Ништа му нијесмо обећали“. Затим је велики везир наставио, како преноси Бакић, да је јасно ставио до знања

⁵⁰ ДАЦ, МИД, ф. 37, изв. Бакића 14. VIII 1894.

⁵¹ ДМЦ, пр. прим. писма, 26. VII 1894.

⁵² ДАЦ, МИД, ф. 37, изв. Бакића 14. IX 1894.

⁵³ Исто. Допуноки извјештај Бакића од 2. X и. г. Јавља се да је краљ Александар тражио нешто за српске школе у Турској, а патријарх му је, по своме обичају, нешто обећао. Између краља и Патријаршије учињен је „генерални споразум, али не знам да ли ће се остварити“, каже Бакић.

краљу Александру и амбасадорима Русије и Аустро-Угарске да они никада неће прихватити никаквог кандидата за митрополита у Турској кога им буде предложила нека страна влада. Јер то би значило да Порта допушта страним државама да се мијеша у њене унутрашње ствари, и као да признаје да односни крајеви не припадају отоманској империји, односно да са њима мора управљати сходно интересима других. Послије овога Бакић ипак налази за могућно да великом везиру поново истакне кандидатуру Саве Косановића, образлажући је познатим аргументима. „Све што бисмо могли учинити на тражење Господарево, јесте да препоручимо Патријаршији да Косановићу даде какво мјесто, али не Призрен“, одговорио је велики везир.⁵⁴ Разумије се, свако друго мјесто за митрополита Саву, за црногорску владу је без икакве политичке сврхе. Велики везир, пак, могао је у извјесном моменту изрећи наведени став, тј. поменути на горњи начин да је Турска суверена држава. Међутим, као што се уопште види, Порта стварно допушта борбу малих балканских држава, уз подршку и уплитање великих сила, за „респективни уплив“ преко цркве и школе на њеној територији. Привремено и привидно Порта нешто и постиже својим лавирањем у тој борби, руководећи се принципом „подијели па владај“. Али на овај начин свакако се буди и јача националноослободилачка мисао код балканских Словена под Турском, који ће се у својој борби ослањати на сусједне сродне или истонационалне државе. Турци онда хоће да нађу лијека у подстицању мјесних муслимана, особито арнаутског елемента, против Срба. Неред на свим пољима живота пратиће коначно распадање турског феудалног система.

*

У даљем развоју питања владика у Призрену углавном српска влада води главну ријеч. Априла 1895. године посланик Србије у Цариграду Владан Ђорђевић предлаже патријарху: ако се митрополит Мелентије не може збацити, да му се за помоћника додијели један Србин. Патријарх на ово пристаје, али с тим да Мелентије сам предложи себи помоћника. Ђорђевић не вјерује да би човјек „таквог морала“ какав је Мелентије поступио како треба, односно примио човјека који је политички повољан српској влади. Ђорђевић предлаже патријарху Дионисија Петровића, сада архимандрита у Скопљу. Патријарх одговара да је добро што Срби имају Дионисија са свршеном богословском на Халки, али, каже, тешкоће су троструке, Порта, Аустрија и (ограђујује себе) Свети синод Патријаршије.⁵⁵

Како се живот Мелентија у Призрену ближио природноме крају, српска и црногорска влада требало је да се сложе о једном

⁵⁴ Исто, изв. од 10. X 1894.

⁵⁵ ДАСИП, по, ф. 1, I/8, 15. IV 1890, пов. 232.

кандидату за то мјесто. Црна Гора, немајући другога, и даље за кандидата држи Косановића. У комбинацију сада улази и ректор призренске богословије Иларион Весић, кога би Црна Гора у том тренутку, изгледа, радије видјела у Призрену неголи Петровића. Напокон, Митар Бакић, видјевши да се са хаџијом не може ништа учинити, моли да се подржи Ђорђевићев предлог за Петровића или Весића. Иначе . . . „би се Патријаршија користовала нашом неслогом, пак би опет именовали Грка“.⁵⁶ Стање болести митрополита Мелентија убрзава рад у Цариграду. Патријарх сада каже Ђорђевићу да се Свети синод „у начелу“ сагласио да се за помоћника Мелентију пошаље Србин, турски поданик. Међутим, у погледу постављања Дионисија Петровића патријарх се узтеже, изговарајући се да руски амбасадор наводно и даље ради за Саву Косановића.⁵⁷ Али се руском настојању, по нешто каснијем обавјештењу Бакића, одлучно успротивио аустријски амбасадор барон Калиће. Овај је запретио Патријаршији да ће јој аустроугарска влада ускратити неке субвенције ако Косановића постави у Призрену.⁵⁸

Црногорска влада сада је извршила снажан притисак на митрополита Косановића да пристане да иде у Призрен. Једва је пристао, али тек под условом да му акт о наименовању дође на Цетиње, па да директно пође у Призрен. Црногорској влади је толико стало да пошаље Косановића у Призрен „...макар ту остао три дана“. Јер, „...нама је до тријумфа над страним претензијама“.⁵⁹ Очито се мисли о тријумфу над претензијама српске владе. У овој својој невољи Косановић се обраћа лично књазу Николи. Он се жали на здравље, сумња у могућност успјеха, али се приклања само за љубав његову. Ипак, за случај одласка на предидијелену дужност, он жели „имати извјесност о материјалном положају, јер садашње примање не сматрам довољним“. Међутим, на крају, он мјесто себе препоручује Дионисија Петровића, као човјека веома способна и великог патриоту.⁶⁰ И напокон, на овоме се питање митрополита Саве Косановића дефинитивно завршава. Осмог септембра 1895. године министар Вуковић наређује Бакићу да пође код патријарха и предложи му Дионисија Петровића за митрополитску столицу у Призрену. Исто тако и да замоли Нелидова да то подржи.⁶¹ Након свега, са осјећањем

⁵⁶ Исто, ф. 4, П/32, пов. 338, изв. Владана Ђорђевића 4. VI 1895; ДАЦ, МИД, ф. 39, 5. VI 1895, бр. 492.

⁵⁷ Изв. Вл. Ђорђевића, исто, ф. 1, V/6, 21. VI 1895.

⁵⁸ Изв. Бакића, исто, 10. VII 1895, ф. 39, бр. 1918.

⁵⁹ Вуковић — Бакићу, исто, 24. VII 1895.

⁶⁰ Исто, С. Косановић — књазу Николи 6. IX 1895.

⁶¹ Исто, ф. 39, датум назначен. О Косановићевим разлозима да се одупре да прихвати постављени задатак Аргилопуло са Цетиња писао је Нелидову: „Ја сам се кроз више разговора са њим могао убједити да су то само изговори, а он то одбија само зато што сматра да за њега није достојно да прибави репутацију епископа управљеног епархије. Његова је жеља да мирно живи у Улцињу и, ако би кад било прилике, да се врати у Босну“ (приновљени рукописи — послата писма, 17. IX 1895).

нелагодности, Бакић је ову депешу предао Нелидову. Руски амбасадор обећао је да ће за Дионисија радити што најбоље буде могао. Дионисије је на Бакића иначе учинио ванредан утисак: „То је један врло лијеп и способан човјек и, ако га назначе, држим да ће потпуно одговорити свом високом положају“.⁶² Обично, црногорски дипломата је доста брз у доношењу судова и закључака.

Толико ишчекивана смрт митрополита Мелентија дошла је крајем августа 1895. године. „Глас Црногорца“ налази ријечи хвале за његов дугогодишњи рад на очувању православља расутог међу иновјерном већином у призренској епархији, као и његовој одбрани од „пријетећих опасности моћнијех пропаганда“.⁶³

Јединственог српско-црногорског кандидата Дионисија Петровића на мјесто покојног Мелентија црногорска влада сада држи за свога човјека. Свакако да је Дионисије већ дао обећања црногорској влади да ће јој политички бити наклоњен. Тако министар Вуковић може да упуту Бакићу: „Све могуће употријебите код Патријаршије, Порте и господина Нелидова да продеремо са Дионисијем за призренску митрополитску столицу, и то што прије, да не би Србија продрла са каквим њеним кандидатом. Њен кандидат да дође на наше границе био би нам не мање тежак од грчких владика (подвукао Н. Р.) Међутим, настојте да и Србија помогне Дионисија, јер кад би се два кандидата састали, шкочили би један другом, а Србија би могла боље успјети него ми из новчаних разлога“.⁶⁴ (подвукао Н. Р.) На своме мјесту показаше се пак, да управо српска влада за своје посебне намјере није могла наћи бољег кандидата од Дионисија Петровића.

У ситуацији ишчекивања да се постави нови митрополит у Призрену, српска и црногорска влада, свака са своје стране и на свој начин, подстакле су и акције становништва на терену. Преко својих конзула у Приштини и Скопљу Београд инструктира српско становништво на Косову и Метохији да слањем делегација, представкама и молбама тражи од Патријаршије да нови владика у Призрену буде Србин. У овој пропаганди нарочито је био агилан српски конзул у Приштини Бранислав Нушић. Он саставља телеграме у наведеном смислу, а угледнији људи из разних мјеста их потписују и шаљу у Цариград.⁶⁵ Црногорска влада ради преко свога пограничног комесара у Андријевици, углавном у сусједној пећкој нахији. Из Пећи је отишла делегација у Цариград да преда молбу Патријаршији за Косановића. Накнадно су добили упутство да се заложе за Дионисија.⁶⁶ У вези са овим каракте-

⁶² Исто, ф. 39, Бакић — Вуковићу, 15. IX 1895.

⁶³ Исто, изв. Бакића од 28. VIII и. г.

⁶⁴ Исто. Фонд црногорског посланства у Цариграду, ф. 4, 15. IX 1895.

⁶⁵ ДАСИП, по, ф. 1, V/6. Пет депеша из јула 1895. године, једна датирана са 19. VI, а остале без ближег датума.

⁶⁶ ДАЦ, МИД, ф. 39, 5. VIII и 15. IX 1895.

ристично је обавјештење једног ђака призренске богословије родом из Берана. Према овоме, делегати пећког и призренског округа били су се сложили да се заузму за Косановића, док су они из приштинског округа то одбили с мотивацијом да је он „прногорски владика, него хоће Дионисија“. А такав став, јављао је наводно исти ђак, Пришtevци су заузели под утицајем српског конзула у Скопљу.⁶⁷

Већ, дакле, отпочиње борба, за сада тихо, за утицај између србијанске и црногорске пропаганде у овим крајевима. Овим се углавном објашњава што је сада црногорска влада покушала да отвори свој конзулат у Пећи. Порта је међутим то одбила.⁶⁸

Са постављањем Дионисија се отеже, али се у Призрену не попуњава упражњено митрополитско мјесто. У Патријаршији се на питање србијанског и црногорског представника изговарају отпором Порте. Амбасадор Нелидов, међутим, говори да од стране Порте нема никакве препреке, а патријарх му је говорио да ће наименовати Дионисија за владика у Призрену, само му се не може вјеровати. Будући веома агилан за Дионисија, Бакић код Нелидова јако брине да „србијанска влада не истури другог кандидата, јер Господару би милије било да се у Призрену и Грк налази, него ма какав кандидат Србије осим Дионисија“. (подвучао Н. Р.) Нелидов је умирио Бакића рекавши да му наименовање Дионисија лежи на срцу „колико и нама“, док се Србија у овом питању држи сасвим коректно и нема никаквог другог кандидата.⁶⁹ Разумљиво је што руски амбасадор много усрдније иде наруку посебним жељама црногорске владе. Човјек Цетиња у Призрену сигурна је гаранција руској влади да ће он једнако бити и експонент њене опште политике на Балкану. Али та наклоност далеко је од оне искључивости која је сада обузела црногорску владу. Посебни смјер српске владе за сада се не види, јер она не може да се тако повјери Русима. Иначе Русија, у сталној борби са Аустро-Угарском за политички утицај на Балкану, придаје овом питању прилично значаја. Наравно, као велика сила она се у томе тек узгредно ангажује.

Октобра 1895. године посланик Бакић на аудијенцији код султана повео је ријеч о владици у Призрену. Црногорски заступник је углавном рекао да господар препоручује за митрополита у Призрену архимандрита Дионисија Петровића, као отоманског поданика који зна турски и грчки језик. Господар даље опомиње да је он по препоруци Порте некада поставио муфтију за мусли-

⁶⁷ Исто. У извјештају војводе Јакића Војводића, Андријевица, 29. IV 1895.

⁶⁸ Исто, ф. 39, Вуковић — Бакићу, 24. VII 1895; писмо итумана Софронија из Пећи с молбом да Црна Гора оvdје отвори „посланство“, да их спасе од „биједе и мука“. Исто, 10. IX и. г., ф. 39; коначни одговор Бакића о питању конзулата 18. XI 1895, ф. 40.

⁶⁹ Исто, ф. 39, Бакић — Вуковићу, 1. X 1895; ДАСИП, по, ф. 1, I/8, пов, 792, 30. IX и. г.

мане у Црној Гори, па се нада да ће и султан овој његовој молби удовољити. Владика Србин много ће се ефикасније борити против надируће католичке пропаганде него неки други. Домаћи човјек боље схвата и ради за интерес вјере и народа него странац. Такво рјешење повољно би се одразило и на пограничне односе између Црне Горе и Турске. Књаз-Николине поруке и молба са таквим образлагањем као да је учинила утисак на султана. Узевши генералије о Дионисију султан је обећао да ће одговор послати преко свог секретара.⁷⁰ Књаз Никола и султан Абдул Хамид одавно, тако рећи, одржавају неко лично пријатељство. Црна Гора у суштини представља далеко слабији политички фактор од Србије. Из тог разлога повољно је за ствар Дионисија ако је султан схватио да је он прије свега човјек књаза Николе.

Убрзо је из Патријаршије потекло да ју је султан питао за мишљење о ствари Дионисија. Патријаршија је наводно одговорила да питање још није проучила (!). Онда су Ђорђевић и Бакић отишли патријарху. Изложили су му дотадашњи историјат читавог питања и тражили коначно рјешење. Патријарх се изговарао опозицијом Порте. Двојица посланика супротставила су му жељу султана, која је изнад Порте. Разговор се свршио обећањем патријарха да ће се питање Дионисија ријешити за 5—10 дана, нада се повољно, али све зависи од гласања у Светом синоду.⁷¹ Султан је, тек по интервенцији преко Нелидова, доставио Бакићу да он жели „да нам учини по вољи“, али коначан одговор може дати тек пошто добије мишљење Порте. Но баш у то вријеме косовски валија је обавијестио Порту да је Дионисије Петровић агент београдске владе.⁷² Али најзад, на нови корак Нелидова на Порти и код султана, Турци су изјавили да се неprotиве наименовању архимандрита Дионисија Петровића за митрополита у Призрену.⁷³

Главне препреке су, према томе, савладане. Да би се рјешење убрзало, Бакић и Ђорђевић, са одобрењем амбасадора Нелидова, дали су усмене инструкције и написали молбу осморици изасланика призренске епархије да је поднесу патријарху и Светом синоду и изложе им „своје нужде, жеље и потраживања“. На изненађење и огорчење наших посланика, патријарх их је отјерао рекавши да му није стало хоће ли 50.000 бунтовника остати у његовом стаду. Ипак је патријарх послатије тога послао каваза да нађе Призренце и узме „њихову молбеницу“. Патријаршији, разумљиво, није било у вољи да послатије седам деценија непрекидног столовања грчких владика у Призрену дођу Срби.

⁷⁰ Исто, изв. Бакића, 25. XI и. г.

⁷¹ Исто, изв. Бакића, 22. X и. г.

⁷² Исто, изв. 30. XI 1895. Наведеној вијести Бакић не придаје значаја, сем у смислу да може изазвати негативно расположење на Порти у погледу коначног рјешења ствари Дионисија.

⁷³ Исто, изв. од 15. XII и. г.

Али непосредан повод за такав поступак било је то што је призренска црквена општина одбила да преда заоставштину покојног Мелентија, изасланику патријарха.⁷⁴ Посланици Србије и Црне Горе протестовали су код патријарха и нијесу му учинили уобичајену посјету о Божићу, а призренској црквеној општини поручили да и не прима његова изасланика. Нелидов је у два маха одбио молбе Патријаршије за неко посредовање и запријетио да ће савјетовати Порти и султану да даду берате за бугарске владике у Македонији.⁷⁵

Отпор Патријаршије напokon је сломљен. Она је послала Нелидову митрополита Филотеја, који је у име Светог синода званично обећао да ће на сједници кроз неколико дана наименовати Дионисија Петровића за митрополита у Призрену. Затим ће га одмах позвати из Скопља да дође на рукоположење. Потом је Филотеј молио за интервенцију да се изасланику Макарију у Призрену допусти да одсједне у митрополији, јер није лијепо да се на такав начин понижава углед Патријаршије и њен морални значај“. Руски амбасадор одвратио је да је Патријаршија томе сама крива, али пошто даје тако свечано обећање, он гарантује да ће се према изасланику Патријаршије у најскорије вријеме поступити са дужним уважавањем. Већ сјутрадан призренска црквена општина лијепо је примила Макарија.⁷⁶ И амбасадор Нелидов је налазио да је главни разлог за ово одуговлачење било настојање патријарха Антиха да се домогне значајног богатства које је покојни Мелентије сакупио у току своје службе од непрекидних четрдесет година у Призрену.⁷⁷

Најзад је посланик Бакић 9. I 1896. могао да јави: „Патријарх је данас наименовао Дионисија за митрополита“.⁷⁸ Министар Вуковић је пожурио да нареди Бакићу да вијест растури „на све стране“.⁷⁹ Архимандрит Дионисије рукоположен је у чин епископа са достојанством митрополита у Цариграду 25. јануара (6. фебруара по новом) 1896. године. Посланици Србије и Црне Горе, као год и амбасадор Русије, из разумљивих разлога нијесу присуствовали томе чину.⁸⁰

Дошавши у Цариград Дионисије је посјетио Бакића. Молио је да пренесе књазу Николи „најпонижнију“ захвалност за заузимање и указано повјерење, обећавајући да ће све учинити да то оправда. Бакић је узвратио да господар у то не сумња, јер га је баш он „и нико други“ кандидовао за Призрен.⁸¹ Касније ће

⁷⁴ Исто.

⁷⁵ Исто, изв. од 5. I 1896, ф. 41.

⁷⁶ Исто.

⁷⁷ ДМЦ, пр. азијски департаман руског Министарства иностраних дјела Агиропулу, писмом од 1. II доставља депешу Нелидову од 11 (23) I 1896.

⁷⁸ ДАЦ, МИД, ф. 41, датум назначен.

⁷⁹ Исто, 11. I 1896.

⁸⁰ Исто, депеша Бакићу од 23. I 1896.

⁸¹ Исто, Бакић — Вуковићу 11. I 1896.

се Бакић присјећати: „При поласку митрополита Дионисија у Призрен, он се код мене показиваше виши приврженик Црне Горе неголи Србије, мада је још онда (то јест сада) примао плату од посљедње. Јер отворено говораше да је њему стање ствари у Србији познато, пак да се отуда никаквоме добру надати не може. Обећао ми је такође да ће преко једног повјерљивог човјека ступити у одношаје тајно са књажевом владом и да ће за све тражити од ње савјета и потпоре“.⁸² Међутим, супарништво и посебне политике Цетиња и Београда за сада неће доћи до изражаја у њиховим односима уопште, па ни на подручју дјеловања митрополита Дионисија.

Избор Дионисија Петровића за митрополита у Призрену „произвео је најбољи утисак у читавом Српству“. Успјех је схваћен као плод „заједничке, сложне и искрене сарадње црногорске и србијанске владе“, тако је тих дана јављао руски посланик на Цетињу Аргиропуло.⁸³ То је сасвим природно, полазећи од стварних интереса нашега народа у цјелини. Срби у Новопазарском Санџаку, на Косову и Метохији имају сада на челу цркве свога човјека, који ће бити у могућности да на разне начине, легално или дискретно, развија значајни просвјетно-културни националнополитички рад. Било је то од велике вриједности као идејно-политичко припремање услова за већ не тако далеко ослобођење од турске власти.

*Национални рад и посјета књаза Николе Београду 1896.
и краља Александра Цетињу 1897. године*

Побједа српске ствари у Призрену коинцидира са све бољим државним односима између Србије и Црне Горе. Српски генерал Милован Павловић био је почетком 1896. године на Цетињу. Овдје је постигнут начелни договор о измјени посјета владара Србије и Црне Горе, што ће се извршити ове и сљедеће године у Београду и на Цетињу.

Послије успјеха у Призрену српска влада жели да се, као и до сада, са црногорском владом и уз подршку Русије концентришу напори према Македонији. Главни циљ је да се постави српски митрополит у Скопљу. Али сада и бугарска влада појачава активност. Највећа опасност види се у могућности измирења између Цариградске патријаршије и бугарског Егзархата. Због тога садашњи предсједник и министар иностраних дјела српске владе Стојан Новаковић моли министра Вуковића да инструктира Бакића да се „и овде држи онако мушки и братски како се држао досад“. Затим да се умоли књаз Никола да у Москви, приликом крунисања цара Николе I, овоме питању што енергичније

⁸² Исто, Бакић — Вуковићу, 29. X 1897, ф. 45.

⁸³ ДМЦ, п.р. посл. писма 19. I 1896.

поклони пажњу.⁸⁴ Инструкције за рад у овом правцу налазимо само у мемоарима министра Вуковића. Дајући их у одсуству књаза (отпутовао у Москву) у мају 1896. године, Вуковић поручује Бакићу да стриктно слиједи сваки корак српске владе, „као што је Србија ишла за нама у питању српског митрополита у Призрену“.⁸⁵

На Видовдан 1896. године књаз Никола је дошао у званичну посјету краљу Александру у Београду. Дочек и боравак били су величанствени, праћени огромним одушевљењем народа. О политичким пак разговорама имамо само свједочанство у мемоарима министра Вуковића. О разговорима између владара ту се само каже да су измијењали мишљења „о важним будућим радњама“. Министри спољних послова Гавро Вуковић и Стојан Новаковић су се усмено договорили — „а владари одобрише“ — да бране права српскога народа „у границама могућности (подвукао Н. Р.), ма гдје живио и ма са које стране био угрожаван, с тим да се за сваки корак који се имаде преузети претходно договоре која средства да употребје“. У борби за Македонију Црна Гора ће Србији дати сву могућу подршку. У питању постављања митрополита у Скопљу, да заједнички раде код султана, Порте, Патријаршије „и најпослије код Русије“. Енергично радити код Порте и султана да сви Срби у Турској добију тзв. нуфуз тескере, што им дозвољава да отварају школе на матерњем језику. Позитивно рјешење „нуфуског питања“ третира се иначе као признање српске националности у Турској. Манастир Хиландар у Светој гори да се помоћу Русије ослободи од бугарских претензија „и да га као српску лавру себи придружимо“, завршава Вуковић.⁸⁶ Као принципијелно ново овдје јесте сагласност да се заузимају за све Србе, што значи и оне под Аустро-Угарском. Али то за сада, разумије се, не може имати практичне политичке вриједности.

Међутим, црногорска подршка српској влади у наведеним питањима већ ускоро неће бити тако одлучна као што се из горњег може претпостављати. Тако Вуковић упућује Бакића да „подржава ствари Србије, али на начин умјерен“. Има добро да пази да ничим не повриједи осјетљивост Порте на њен престиж и интересе. Исто тако да се чува од „шовинистичких претензија“, које би се лоше одразиле на односе између Црне Горе и Бугарске. Општи је закључак да са Србијом треба у сваком погледу ићи солидарно, али „свјесно и савјесно, зрело, проучено и тачно обавијештени“.⁸⁷ Македонија, природно, за Црну Гору није била ни

⁸⁴ Записи XVI 1936, 160 — 161, два писма Стојана Новаковића в. Гавру Вуковићу, објавио Д. Вуксан; ДАЦ, МИД, иста писма од 16. и 17. IV 1896, ф. 41. Друго писмо је ради утјачења договора о посјети књаза Николе Београду на повратку са крунисања цара из Москве.

⁸⁵ ДМЦ, мемоари в. Г. Вуковића, ф. 3, св. 3.

⁸⁶ Исто.

⁸⁷ ДАЦ, МИД, ф. 42, Вуковић — Бакићу 30. VII 1896.

од каквог непосредног интереса. Али успјеху српске владе у том правцу црногорска влада би се радовала — уколико би то омогућавало што дубљи продор црногорског утицаја у Новопазарском Санџаку и старој Србији. Црногорска подршка српској влади о овоме питању, макар и мање енергична, доста је важна, јер је то умногоме претпоставка за дипломатску потпору Русије српској влади.

Скопско питање у љето 1896. године српском и црногорском посланику у Београду изгледало је на добром путу да се позитивно ријешу у смислу жеља обје владе. Амбасадор Нелидов им је савјетовао да „и даље“ на њему сагласно раде. Ђорђевић има утисак да Турци неће правити сметње за постављање српског митрополита у Скопљу. Али Нелидов у то сумња.⁸⁸ Ускоро је и Ђорђевић мање оптимиста; код Турака став је наводно противурјечан; султан је наклоњен Србима док се Порта противи.⁸⁹ Бакићу је, међутим, како он јавља, у октобру из султанове канцеларије речено да је „ствар свршена“, тј. да непосредно предстоји наименовање Србина за митрополита у Скопљу. Исто тако дозвољиће се и отварање српских школа у Македонији. Бакић се нада најбољем, али се плаши да се Патријаршија не успротиви, па сматра да Нелидов треба да се енергичније заузме.⁹⁰

Али и овога пута српски и црногорски представници у Цариграду тешко су се преварили. Новембра 1896. године умро је дотадашњи митрополит у Скопљу Методије. Одмах потом Цариградска патријаршија је наименовала на његово мјесто охридског митрополита Амвросија, који је познат као „занесењак и фанатик грчки“. Пошто су били добили обећања и од Порте и од Илдиза да ће у Скопљу именовати Србина, Ђорђевић и Бакић обратили су се султановој канцеларији. Отворено су тражили да им се одговори мисли ли султан извршавати своја обећања или хоће само да их лијепим ријечима задовољи.⁹¹ Из Илдиза је, према Бакићу, послат одговор: „Мада је ствар тешка, јер је факат свршен, опет султан жели да даде нове доказе свога пријатељства према владама Црне Горе и Србије. Зато ће одмах наредити министру вјера да позове патријарха и да му саопшти одлучну наредбу султана, да ствар поправи и Србина за митрополита у Скопљу назначи.“⁹² Цариградска патријаршија по старим привилегијама додуше има право да за митрополита наименује кога хоће. Али султан може да ускрати берат, односно потврду тога наименовања, у ком случају би ово било неважеће.

Изјава из Илдиза најприје је учинила доста јак утисак на Ђорђевића и Бакића. Они су повјеровали да би султан могао

⁸⁸ ДАСИП, по, ф. 1, в/4, изв. од 24. VIII 1896.

⁸⁹ Исто, ф. 1, и/6, изв. 2. IX 1896.

⁹⁰ ДАЦ, МИД, ф. 43, изв. 16 X 1896.

⁹¹ Исто, изв. Бакића, 19. XI 1896.

⁹² Исто, Бакић 22. XI 1896, ф. 43.

ускратити издавање берата за Амвросија. Али њихови кораци код Патријаршије били су узалудни. Црногорски посланик сматра да је Патријаршија под утицајем Атине. А Порта, иако је султан обећао да ће ствар поправити, не жели да због Срба крњи уобичајену слободу Патријаршије да по свом нахођењу поставља владике.⁹³ Пријетње рускога амбасадора патријарху опасношћу католичења скопске епархије, обновом Пећке патријаршије и сл., на њега као да нијесу учиниле никакав утисак. Нелидов се увјерио да је патријарху свеједно шта ће са Јужним Словенима бити у вјерскоме погледу ако изађу испод његове непосредне јурисдикције. На све савјете и пријетње Нелидова патријарх је одговарао: најприје берат за Амвросија, а послѣје ћемо видјети.⁹⁴

У вези са радом око Скопља и Македоније ваља примијетити да је црногорски посланик у Цариграду био и даље једнако агилан у давању подршке аспирацијама српске владе. Бакић је говорио да му то налаже „српска дужност“. Оквири наведених инструкција ипак му нијесу сметали да се толико залаже, уколико не би био поново опоменут. Сама цетињска влада доиста се мало занима питањем Македоније. Разумије се, она је то подручје држала за искључиву сферу интересовања Београда. Али примјетно опадање интересовања црногорске владе за ово питање уопште могло би се довести у вези и са тим колико су се испунила њена посебна очекивања од успјеха у постављању српског владике у Призрену. Већ је пуна година како је тамо Дионисије Петровић митрополит, али ни од њега нити са које друге стране нема никаквих обавјештења како и шта он тамо политички ради. То показује, а из каснијег излагања ће се потврдити, да Дионисије није ступио, иако је обећао, у повјерљиву везу са црногорском владом. Значило би, нијесу се испунила цетињска надања да ће он у својој епархији ширити „мисао Господареву“. Додуше, не видимо ни да је он сада црногорској влади у тим крајевима од неке политичке штете, То, истина, и није смјело бити у доба братимљења владара у Београду и на Цетињу. На сваки начин, успјех српске владе у Македонији није могао бити од штете црногорској влади, већ, могуће, од посредне користи. Тако је Бакић у Цариграду могао да у заједници са српским послаником дјелује углавном према своме нахођењу и осјећању.

Нови подстрек надама да Србин буде достављен за митрополита у Скопљу дао је турско-грчки сукоб око Крита у прољеће 1897. године. Патријаршија је морала да буде веома обазрива као експонент јелинизма. То је логично доприносило да су се Србија и Црна Гора могле надати у бољу вољу Порте. Ђорђевић и Бакић траже сада од патријарха да уклони Амвросија из Скопља и постави Србина за митрополита. Патријарх је и даље одговарао да најприје треба да се добије берат за Амвросија, па ће га онда

⁹³ Исто, ф. 44, 5. I 1897.

⁹⁴ ДАСИП, по, ф. 4, и/15, пов. 292, 25. II 1897.

уклонити и поставити Србина. Иначе не може створити преседан да Порта поништава одлуке Патријаршије. Нелидов је чинио исте кораке, само „мекшим изразима“.⁹⁵ Увиђајући да турско-грчки оружани сукоб пружа изванредну прилику за постизање успјеха, посланици Србије и Црне Горе учинили су одлучан демарш код руског амбасадора. Изјавили су му да „бар данас“ Руси могу да им помогну. Бакић је чак, наводи Ђорђевић, рекао Нелидову: „Ако се и овом приликом покаже да Русија тако мало мисли за нас, нека нас пусти да нас једном прогута Аустрија, да нам се једном душа смири“. Нелидов је потом отишао у Илдиз и одлучно интервенисао код султана. Резултат је био да је Порта послала наредбу Патријаршији да се Амвросије уклони из Скопља, и обећано је да ће убрзо изаћи султанова ирада да се тамо постави Србин.⁹⁶ Патријаршија је морала попустити, па је Амвросије уклоњен из Скопља.⁹⁷ Али тамо нијесу одмах поставили Србина. Међутим, у даљем раду на том питању убрзо ће се по наредби Цетиња прекинути подршка Бакића српској влади.

Краљ Александар вратио је посјету књазу Николи 1897. године о Ђурђевдану, књажевој крсној слави. Политичке разговоре водили су министри иностраних дјела Ђорђе Симић и Гавро Буковић. Од овог имамо мемоарско свједочанство а од Симића дневник о тим разговорима. Српска влада инсистирала је на даљој сарадњи на свим политичким и црквено-просвјетним питањима у Турској, а нарочито да је црногорска влада живо помаже у борби за Македонију. Црногорска влада жели да се прије свега споразумно подијеле зоне респективног уплива у Турској. Преговори су се разбили због Призрена. Краљ Александар никако није хтио пристати да тај „старосрпски“ град буде у упливној сфери Црне Горе. Разумљиво је што црногорска влада борбу за уплив у нашим неослобођеним крајевима у Турској није хтјела препустити тако рећи слободном такмичењу са Србијом. На то ћемо се међутим другом приликом шире осврнути. Ипак треба констатовати да су црногорске претензије биле далеко изнад могућности ове земље, без обзира на то што се радило само о тзв. респективном упливу у турској царевини. Овај састанак владара Србије и Црне Горе практично обиљежава пре-

⁹⁵ ДАСИП, просветно-пропагандно одељење (пп), Вл. Ђорђевић Мин. ин дјела Цариград, 29. III 1897 н/14, ф. 13, ред. 430; ДАЦ, МИД, изв. Бакића 16. IV 1897, ф. 44.

⁹⁶ Исти фондови, изв. Ђорђевића 12. IV 1897, пов. 536, н/14, ред. 430; изв. Бакића од истог. Као извјесно средство притиска на Патријаршију било је и то што дипломатски представници Русије, Србије и Црне Горе нијесу пошли у уобичајену куртоазну посјету патријарху о ускршњим празницима. Али је патријарх сам нашао за сходно да дође овима, да преко њих, као номинални поглавар православне цркве, у виду циркулара испоручи своје благослове владарима Русије, Србије и Црне Горе. Нити су му ови дипломати враћали визиту, нити су владари захвалили на благословима. Из изв. Бакића од 30. IV 1897, ф. 44.

⁹⁷ Изв. Ђорђевића, исто н/14, ф. 13, ред. 430, пов. 1188 од 8. I 1897.

станак заједничке сарадње и рада њихових влада у националним питањима у Турској. Састанак се иначе манифестовао у великој промпи, церемонијама, изливима патриотизма, паролама о „српској слози“, испуњењу „завјетне мисли о потпуном ослобођењу српства“ и т. сл.

Занимљиво је да се црногорска влада и овом приликом усмено сагласила са српском владом да и даље сарађују на свим питањима која се тичу интереса српског народа ван њихових граница. Наиме, они ће наводно радити у Цариграду и гдје буде требало да се српском народу призна његова народност, да се поставе српске владике на одговарајућа мјеста и српске школе отворе свуда гдје то становништво буде тражило. Ово је пак интерпретација по Симићевом дневнику. Но, црногорски политичари само су тако рекли да се не би покварила од стране књаза Николе веома добро аранжирана срдачна атмосфера на састанку владара. Вуковићеви мемоари о овоме говоре сасвим другачије, односно нетачно. Овдје Вуковић углавном каже да су се преговори о даљој сарадњи због неслагања о зонама уплива разбили.⁹⁸ Међутим, у скорашњим новим инструкцијама Бакићу он ће рећи, као што ћемо и ниже видјети, да су се са Србијанцима само на ријечима споразумјели, „тек да се не рече како коначно напуштамо посао“. Према томе, неспоразум о подјели интересних сфера у Турској означио је крај сарадњи на питањима тзв. националног рада у Турској.

Послије састанка владара на Цетињу Ђорђевић из Цариграда јавља својој влади да је Бакић одбио да му се придружи у корацима на Илдизу и Порти у вези са постављањем српског митрополита у Скопљу. Бакић се изговарао да није добио нове инструкције, а на основу ранијих „генералних“ не може више да ради. Ђорђевић се томе чуди, позивајући се на закључак своје владе на темељу цетињских разговора: „... и ми данас можемо рачунати на потпуну потпору Црне Горе у свима питањима која се тичу наших културних задатака у Турској“. Са овим је у суштној супротности Бакићево држање, па се Ђорђевић нормално пита да се иза тога не крије нешто друго.⁹⁹ Бакић је свакако већ добио неко упутство за опште управљање. Али, ево, Вуковић му наређује да не чини никакве колективне представке са србијанским послаником без претходног примања упутстава. За ово се налази разлог, у ствари изговор, у томе што Србијанци у неким комбинацијама са Бугарима о наводном стварању неке српско-бугарске патријаршије (та. идеја је одмах напуштена)

⁹⁸ Државни архив СР Србије Београд. Ђорђе Симић: дневници II — друго министровање 1896—1897, стр. 138—145; мемоари в. Г. Вуковића, ДМЦ, ф. 2, св. 4. Краљ Александар на Цетињу. Мјестимична збирка у Вуковићевим мемоарима у показаном смислу може се приписати природном слабљењу његова сјећања, јер је, као што знамо, мемоаре писао много касније.

⁹⁹ ДАСИП, III, изјава Ђорђевића од 10. V 1897, дов. 701, н. 14, ред. 430, ф. 13.

нијесу узимали у обзир Црну Гору.¹⁰⁰ Послије овога црногорска влада не жури да пошаље Бакићу детаљније инструкције. Сада је питање Скопља и Македоније потпуно ирелевантно за црногорску владу.

Најзад министар Вуковић крајем јула 1897. године упућује у Цариград инструкције Бакићу. Полази се од једне чудне и не баш јасне мисли као објашњења новог црногорског става према ствари Македоније: „Како је питање епископије српске у Македонији чисто национално питање, без политичке примјесе, то је дужност обје српске државе да то питање обрађују свака са своје стране самостално, јер ту нити је што више Србији но нама нити нама но Србији, и да се свака страна служи својим средствима независно једна од друге“. Излишно је коментарисати да ово питање може бити само национално а никако и политичко, и да у томе може бити разлог за прекид сарадње црногорске са српском владом. Даље се каже како је довољно да се „одвојене радње обје владе к једном циљу стичу“. За националне послове у Турској Црна Гора има јаким средстава при руци, Русију која ће увијек више учинити на „настојавање Господарево“ него Србије, као и лично пријатељство султана са књазом Николом. „Дакле, служимо се овим средствима као својим у једном питању своме, као за себе“. Сљедствено, не треба чинити никаквих колективних нота или корака, „него сваки за себе, а обојица о једноме“. На крају министар Вуковић поручује Бакићу: „Русију вазда испред себе, с Турцима пријатељски, а са Патријаршијом вазда одлучно без икакве резерве, јер не заслужује никаквог обзира“.¹⁰¹ Овакав став црногорске владе објашњава се и тиме што су сада општи српско-црногорски односи и иначе на путу погоршавања. Краљ Милан све више учвршћује свој утицај у земљи и убрзо ће се вратити у Београд. Црногорска влада већ може да оцијени да се сарадњом у националним стварима у Турској далеко више користи београдска влада. Саобразно томе развија се осјећање да ствари иду на штету посебних црногорских интереса, како их схватају на Цетињу. У томе је, мислимо, главни разлог за напуштање сарадње црногорске са српском владом. Уосталом, да видимо како се у пракси показује резултат досадашње српско-црногорске сарадње кроз наредну дјелатност митрополита Дионисија у Призрену.

Прекид сарадње у другој половини 1897. године

Српска влада у љето 1897. године нарочито ради да митрополит Дионисије буде активни спроводилац само њене политике и интереса на подручју призренске епархије. Овдје се треба присетити колико се црногорска влада у своје вријеме за његово

¹⁰⁰ АИИТ, ф. 57, Вуковић Бакићу 22. V 1897.

¹⁰¹ ДАЦ, МИД, ф. 44, 4. VII 1897.

постављање залагала и чврсто надала да ће он бити искључиво експонент њене политике. Али, као што је већ јасно, читав овај рад представља припрему за експанзију српске буржоазије према Југу. Циљ је за сада ограничен: ојачати политички утицај на односном терену преко црквеног логлазара у Призрену, путем ширења српске просвјете и разних видова националне пропаганде. Овим се обавља веома важан националноидеолошки посао, у крајњем циљу да се Срби коначно ослободе власти турске царевине и њеног феудалног система. Разумије се, и борба Црногораца знатно је доприносила исто прогресивном циљу. Само што су се посебне претензије владајућег слоја Црне Горе, инспирисане „онам' онамо“ у правцу Призрена, све више показивале илузорним, особито када се хтјело да се то постигне у утакмици са неупоредиво већом и економски снажнијом Србијом.

У циљу чврстог везивања владике Дионисија за себе српска влада ради у љето 1897. године да отвори свој конзулат у Призрену. Потребу за тим српски конзул у Скопљу образлаже како слиједи. Српска влада имаће на тај начин могућност „да Дионисију шаље своје наредбе брзо и тачно“ (подвукао Н. Р.), а опасност да ту везу открију Турци биће минимална. Митрополиту је потребан политички савјетник, који треба и да оцјењује и да усмјерава његов рад. Рад у рашко-призренској епархији треба отети „сувишном утицају руског конзула“. И најзад: „Ваља пратити и рад Црне Горе у тим крајевима“.¹⁰² Свакако да је Дионисије и дошао на тај положај као повјереник Београда. Прилика да његов рад на терену добије оштри антицрногорски карактер пружила се у доба владе Владана Ђорђевића, односно краља Милана, од краја 1897. до средине 1900. године. Тада су државни српско-црногорски односи уопште били веома лоши.

Отворени изазов црногорској влади чини митрополит Дионисије већ у августу 1897. године, што иначе коинцидира са дефинитивним прекидом србијанско-црногорске сарадње у Цариграду. Тада је Дионисије протјерао из манастира Дечана два „црногорска“ калуђера. На то је министар Вуковић наредио пограничном комесару у Андријевици, Лакићу Војводићу, да преко неког свештеника Нешића пошаље строгу опомену Дионисију због тога поступка. „То нећемо трпјети...“ и митрополита треба принудити да протјеране калуђере врати на своја мјеста. Он би требало да зна да га је на митрополитску столицу поставио „наш узвишени Господар и нико други“. Умјесто благодарношћу, он узвраћа непријатељством. На крају црногорски министар заповједнички захтијева да достављач поруке изнуди писмени одговор лично од митрополита Дионисија.¹⁰³

Митрополит Дионисије нашао је адекватан начин за одговор црногорском министру. Вуковићу пише архимандрит Дечана

¹⁰² ДАСИП, по, ф. 5 и/8, пов. 615, 27. VII 1897.

¹⁰³ ДАЦ, МИД, ф. 45, Цетиње 18. IX 1897.

Јоаникије, објашњавајући најприје како он најбоље познаје прилике у своме манастиру, па је митрополит наредио „да у име њега поднесем одговор на ваш захтјев“. Веома оштро се протестује што је „званично писмо“ послато преко једног обичног свештеника, да би се чак изнудио одговор од једног митрополита који је „у туђој политичкој и црквеној области“. То је неспојиво са положајем и достојанством митрополита, а ужасно неопрезно с обзиром на то да је то писмо могло доћи у руке Турцима. Што се пак тиче црногорске оптужбе, истина је, каже се у одговору, у томе да су протјерани калуђери Данило и Исаије из „Богом и од васколиког Српства проклете куће Кадића“, која је, разлаже се опширно, толико зла нанијела Петровић-Његошевом дому убиством књаза Данила. Иначе су ови калуђери раскољници, среброљупци, задужили манастир и однијели из њега многе драгоцености, и опште људи „неваљалог владања“. Иначе, митрополит дугује књазу Николи вјечну благодарност за његов избор и стараће се да „у току времена“ то повјерење оправда. Митрополит, преноси овај архимандрит, такође вјерује да ће књаз Никола помоћи да се сакупи мирија (црквени порез) у нахијама беранској, бјелопољској и гусињској, јер од тога митрополија живи. Јако би добро било, говори се даље, када црногорска влада не би толико насједала лажним извјештајима од калуђера, пећких грађана, па и самих црногорских пограничних органа. Те доставе често су искривљене из мотива користољубља. Тако пећки грађани „не-Срби“ час трче у Црну Гору час у Србију, „пак где им се боље исплати ту чешће долазе и више лажу“. Најзад митрополит моли црногорску владу да се убудуће клони јавне и отворене преписке.¹⁰⁴

Црногорска влада закључила је да јој је митрополит Дионисије сасвим окренуо леђа. У немогућности да изврши директан притисак, сада Цетиње покушава чак да склони руског амбасадора у Цариграду не би ли он преко свога конзула у Призрену запријетио Дионисију да ни Црна Гора ни Русија неће толерисати његов изазивачки став нити трпјети његову „сепаратистичку политику“.¹⁰⁵ На обавјештења о Дионисијевом држању према Црној Гори Митар Бакић се са чуђењем опомиње његових изјава при поласку из Цариграда на дужност, о антипатијама према Србији, симпатијама према Црној Гори и сл., што смо на своме мјесту већ изнијели. Од руског отправника послова у Цариграду (амбасадор је одсутан) Бакић је добио обећање да ће Дионисију учинити „строге представке“. Али Бакић у то много не полагаше, јер, каже, то је један од оних Руса који избјегавају да се занимају „балканским ситницама“.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Исто, писмо од 30. X 1897, бр. 1004.

¹⁰⁵ Исто, Вуковић — Бакићу, 25. X и. г. бр. 1265.

¹⁰⁶ Исто, Бакић — Вуковићу, 12. XI, бр. 1997.

Када је др Владан Ђорђевић као нови предсједник српске владе у јесен 1897. године био у Цариграду, Бакић га је једнога дана опоменуо да ли се сјећа што му је о Дионисију „прољетос говорио“ и да ли су сада задовољни са њим. Нијесмо иначе видјели што су Бакић и Ђорђевић као посланици у Цариграду „прољетос“ разговарали. Али сада Ђорђевић има материјала да жестоко одговори — пружио му га је сами Дионисије. Из писма што га је министар Вуковић поводом протјеривања калуђера из Дечана преко Андријевице упутио Дионисију, Ђорђевић Бакићу цитира: „Знади да те је наш Господар на ту столицу ставио, и ако будеш тако поступао нећеш дуго на њој остати“. Ђорђевић наводи још неке доказе „неискрености“ црногорске владе према српској, али сада се уздржава да то користи, јер наводно жели да „између нас искрени споразум буде“.¹⁰⁷ Наравно, сада не може бити говора ни о каквој искрености између ових влада. На реду је безобзирни рад српске владе у сузбијању црногорског уплива на читавом терену Новопазарског Санџака и Метохије, чак и у појасу при границама Црне Горе. Главни, веома агилни и ревносни спроводилац те политике биће митрополит Дионисије.

Прије него пређемо на разматрање Дионисијева рада на територији призренске епархије, да само нешто поменемо о исходу борбе за митрополитско мјесто за Србина у Скопљу. Иако је српско-црногорска сарадња прије неколико мјесеци прекинута, ипак се умногоме њој има захвалити што је у Скопљу напокон постигнут извјестан успјех. Јер, видјели смо, ускраћивањем бегата и интервенцијом Порте Грк Амвросије је још у мају ове године отуда опозван. Сада, у септембру 1897. године, у Скопље је дошао човјек српске владе, бивши ректор београдске богословије архимандрит Фирмилијан. Додуше, он је за сада постављен само за администратора скопске митрополије. На његово посвећење за епископа чекаће се још пуних пет година. Овдје ваља напоменути да ће се то постићи тек након нове српско-црногорске сарадње од средине 1900. године, о чему ће бити ријечи на своме мјесту. Ни овим поводом, као и иначе, црногорски полузванични орган „Глас Црногорца“ не да је никаквог знака јавности о раскиду сарадње између двије владе на овим питањима. Успјех Србије се, иако уздржано, поздравља. Са доста разлога се пледира да је то углавном плод напора заступника српске, црногорске и руске владе у Цариграду.¹⁰⁸ Већ смо разумјели да је црногорска влада од успјеха Србије у стварима Македоније могла имати само евентуалне користи. Али за сада то неће доћи до практичног изражаја.

¹⁰⁷ Исто, Ђорђевић је овдје пребацивао што црногорски престолонаследник враћа визите страним заступницима на Цетињу, а српском не, иако је овај по дипломатском рангу најстарији. Затим, када су недавно на Цетињу биле вјежбе гађања из топова, били су позвани сви страни представници осим српског.

¹⁰⁸ „Глас Црногорца“ бр. 38, 20. IX 1897.

Сукобљавање утицаја српске и црногорске владе у вези са отварањем основних школа у Новопазарском Санцаку

Митрополит Дионисије имао је у рукама јаких средстава за политички рад и утицај у својој епархији. Осим цркве то је у још већој мјери била школа. Могућности националнополитичког рада преко школе биле су веома широке. Призренски митрополит имао је стварну управу над већ релативно бројним српским основним школама у својој епархији и богословијом у Призрену. Он је постављао наставнике богословије и учитеље школа. Општа контрола вилајетског меџлиса у Скопљу била је мање-више формална. Српска влада сада може да отвара више основних школа, прије свега у Новопазарском Санцаку. У сарадњи са Дионисијем она је за учитеље постављала људе који су јој политички били погодни. Учитељи и наставници богословије плаћају се из „фонда за достојно репрезентовање државе“ у Београду. И црногорска влада отворила је извјестан број школа у приграничном појасу око Берана, Бијелог Поља и Пљеваља. Учитеље она плаћа из фонда свога Министарства просвјете и црквених дјела. Плаћање свих учитеља на овим територијама са обе стране пред Турцима је представљано као да их плаћају дотичне црквено-школске општине. Турска власт се углавном прави да те ствари не види, а обично су носиоци власти корумпирани или подмићени од Београда или Цетиња. Просвјетношколска политика Србије и Црне Горе у неослобођеним крајевима свакако је важан проблем за историографију. Међутим, ми овдје можемо изложити само оне примјере који илуструју српско-црногорске односе у вези са радом митрополита Дионисија, односно борбу за директни политички утицај преко цркве и школе.

Почетком школске 1897/98. године митрополит Дионисије затражио је од учитеља школе код манастира Ђурђевих стубова детаљан извјештај: најприје о броју и полу уписане дјеце; затим — „мимо прошлих година“ — којим уџбеницима се служе и гдје су издати; учитељ о себи да му јави гдје је учио и колико је школе завршио; да ли је отомански поданик (што је било обавезно) или „чији друго“; најзад наређује да се за све школске потребе обраћа лично њему.¹⁰⁹ Дотични учитељ изгледа није имао пуне школске квалификације, па је митрополит вјероватно хтио да га уклони и постави другога, њему и спрској влади политички подеснијег. У вези са овим министар Вуковић одмах наређује пограничном комесару војводи Лакићу Војводићу да тај учитељ пошаље Дионисију тачне податке о школи, ђацима и уџбеницима. Али и да му војвода Лакић приватно пише да се не усуди да у беранску нахију уопште шаље учитеља, јер неће бити примљен. Народ би се узбунио, „што ни њему не иде у интерес“. Беранци ће сами себи наћи „добре учитеље“, поручује се са Це-

¹⁰⁹ ДАЦ, МИД, 8. X 1897, ф. 45, бр. 1026.

тиња Дионисију.¹¹⁰ Ускоро потом са Цетиња се наређује да исти учитељ Бојовић набави у Призрену или Скопљу за све школе у беранском округу читанку, земљопис и српску историју, а уџбенике за вјеронауку, природопис и рачун послаће им са Цетиња.¹¹¹ Разумљиво је што уџбеници у којима мора да постулира одређена државна идеја, тј. идеја отоманске царевине, као читанка, историја, земљопис, нијесу смјели да буду из друге државе.

Утицај Црне Горе у беранском крају био је међутим готово апсолутан. О методу политичког дјеловања црногорске владе у томе крају прилично видимо из једног упутства министра Вуковића пограничном комесару у Андријевици војводи Лакићу Војводићу, а поводом постављања једног учитеља у Беранама. Овај учитељ, каже се у упутству, најбоље ће послужити „мисли Господаревој“ ако се добро прилагођава мјесним приликама и условима, па ради „одважно ће устреба“, а у „пуној скромности ће се мора“. Потребима народа треба одговарати „без заплета и смутњи“, како би га сачували од несрећа које му пријете са свих страна. „Моја и твоја дужност је, пише Гавро Лакићу, да разумијемо мисао Господареву и да је развијамо, колико можемо“.¹¹² Ова мисао састоји се наравно у томе да се прихвати и учврсти идеја црногорске државе у приграничним крајевима под Турском. То је дакле идејнополитичка припрема да се ти крајеви, када дође дан њиховог ослобођења, природно укључе у Црну Гору. Рад митрополита Дионисија ових година, међутим, представљао је извјесну пријетњу „Господаревој мисли“.

О снази црногорског утицаја у беранској нахији свједоче многобројни документи, али ћемо се ми задржати на једном који је тако рјечит. Сакупљач мирије прота Срећко Остојић саопштавао је митрополиту, између осталог, како је турски политички утицај у беранској нахији готово никакав. Црногорске власти мијешају се чак у приватне спорове тамошњих турских поданика. Беранци потпуно слободно иду у Андријевицу а Андријевичани у Беране. За сваки савјет, помоћ и интервенцију Беранци се обраћају војводи Лакићу у Андријевици. „... Кајмекам берански мора да се уздржава од свега што не би било у вољи Црногорцима и ћутке подноси њихову интервенцију у свим питањима... Преко Берана Црногорци шире своју утицај даље, а овакав положај овој нахији олакшава им везе са другим странама“. Затим је прота Срећко утврдио како црногорска влада покушава да у Пећи створи „своју партију“. Хватају везе са непријатељима Дионисија и свуда се користе локалним размирицама. На крају се каже да калуђери Пећке патријаршије имају везе са Црном Гором, због чега је митрополит ријешило да их

¹¹⁰ Исто. Вуковић — Војводићу 8. X 1897.

¹¹¹ Исто. 4. XI 1897, бр. 1212.

¹¹² Исто, ф. 48, 10. XI 1898.

разјури. Неког игумана Софронија већ је разријешо дужности, али овај неће да напусти своје мјесто. Јеромонах Јанићије „украо је изгледа“ неке ствари и склонио их на Цетиње.¹¹³ Нема сумње да је уплив црногорске владе у беранској нахији био веома јак, само је утисак проте Срећка створен посматрањем спољних, додуше упечатљивих манифестација. Али је такав утицај могао бити остварен, сматрамо, само оним мирним методом респектовања легалности турске власти, како се то препоручује у наведеном упутству Вуковића Војводићу.

У таквој ситуацији није могло бити ни говора о томе да митрополит Дионисије, односно преко њега српска влада, постави неког учитеља у беранској нахији. Зато митрополит покушава да доскочи Црногорцима на други начин. Тако је он учитеља код Ђурђевих стубова оптужио код црногорске владе да живе са породицама у самој манастиру, што је са црквеним прописима неспојиво. Тим поводом министар Вуковић пита војводу Лакића колико је школа далеко од манастира и гдје станују учитељи.¹¹⁴ Погранични комесар је одговорио да је оптужба Дионисија потпуно неоснована. Сами учитељи из осјећања пијетета строго пазе да поштују ту светињу, „при којој им је пало у дужност да васпитавају ђаке“. Школа је, каже војвода Лакић, од манастира удаљена 30 метара, а сеоска кафана двадесет метара. За стан учитељима служи спрат школске зграде. Учители се веома чуде тој оптужби и заједно са војводом Лакићем закључују да је у питању само митрополитова зла воља према великом напретку просвјете „међу нашом браћом прекограничарима у беранском округу“, што је остварено уз помоћ црногорске владе.¹¹⁵ Ипак министар Вуковић препоручује да се ти учители, ако има услова, удаље од манастира и смјесте у најближе село.¹¹⁶

Митрополит Дионисије изазвао је почетком 1900. године прилично комешања у Беранама и околини око избора новог нахијског протојереја. Он се залагао за неког попа Максима Поповића, кога је позвао у Призрен да га унаприједи у тај чин. У вези с тим министар Вуковић наређује да прекогранични главари одлучно учине на знање митрополиту да попа Максима неће примити за протојереја, већ попа Јосифа Бојовића, коме тај положај и достојанство припада „и по врлинама и по старини“.¹¹⁷ Иако на изглед ситна, ствар је дошла до Цариграда. По наредби Цетиња посланик Бакић се поводом овога спора обраћао чак ру-

¹¹³ ДАСИП, пп, ф. 32, ред. 642, 9. II 1899. Главну садржину овога документа чини извјештај проте Остојића Дионисију. Овај је то доставио, додавши коментар о пећким калуђерима, српскоме конзулу у Приштини Симићу, а овај овоме министру иностраних дјела. По овој верзији ми смо документ интерпретирали.

¹¹⁴ Исто, ф. 49, бр. 49, 8. I 1899.

¹¹⁵ Исто, 9. I 1899, бр. 53.

¹¹⁶ Исто, 16. I 1899, бр. 77.

¹¹⁷ Исто, ф. 53, 11. II 1900, бр. 280.

ском амбасадору. „Једва сам га склонио, јавља Бакић, да учини сходне кораке преко руског конзула у Призрену код Дионисија, како би га одвратио од намјере са попом Максимом“. Руски амбасадор је иначе савјетовао Бакићу да у вези с тим разговара са српским послаником Стојаном Новаковићем. Пошто су били лични пријатељи, Бакић је са Новаковићем могао разговарати приватно. Рекао му је да црногорска влада сматра да има исто толико права колико и српска да утиче на митрополита призренског у питањима српског народа у Турској, „а нарочито у ономе дијелу који је пограничан са Црном Гором“. Зато би Дионисије требало да се окани покушаја да попа Максима постави за протојереја у беранском округу. Новаковић се, каже Бакић, са тим потпуно сагласио, али је рекао да о томе питању не може интервенисати код своје владе, јер би јој се јако замјерио и изложио се њеноме пријекору. Најзад се Бакић, „иако тешка срца“, обратио Патријаршији. Патријарх је донекле изашао у сусрет, написао је и потписао депешу за Дионисија, гдје се наређује да се одлука о остављању протојереја у Беранама одложи до његове даље наредбе. Депешу је дао Бакићу да је сам упути.¹¹⁸ Војвода Лакић међутим и даље јавља о тешким интригама око протојерејства, што јако смета „нормалном политичком раду“. Али он затим каже да се поп Максим из Призрена вратио необављена посла. Сасвим је вјероватно да је то посљедица интервенције патријарха код митрополита Дионисија, а дијелом и „услед протеста неких прекограничара“ како искључиво тумачи војвода Лакић. Углавном, сада је митрополит Дионисије наредио да се образује једна комисија од 6 чланова да то питање ријеши. Предсједник комисије је представник митрополита, али су остали чланови црногорски приврженици, међу којима Авро Цемовић и Марјан Вуковић, најистакнутији главари прекограничних Васојевића.¹¹⁹ Нијесмо видјели како се ова ствар свршила, али с обзиром на састав ове комисије, на општу националнополитичку оријентацију овога краја и што ће иначе српско-црногорски односи убрзо постати нормални, ван сумње је да митрополит Дионисије није остварио своју намјеру. А ишло се очигледно за тим да се митрополитово право да по својој нахођењу поставља протојереје употријеби у одређене политичке сврхе. Митрополитов кандидат поп Максим би свакако покушао да буде спроводилац политичке воље краља Милана и Владана Ђорђевића у беранској округу. Али, као што смо видјели, овдје се и турска власт пред црногорским утицајем мало осјећала.

*

У Бијеломе Пољу политички рад црногорске владе био је много слабији него у Беранама. Ипак је и овдје, у првом реду

¹¹⁸ Исто, изв. Бакића, Пера, 2. III 1900, ф. 53, бр. 342.

¹¹⁹ Исто, II. III 1900.

међу „чорбацијама“, по свој прилици постојала доста јака црногорска струја. Двојица учитеља које је у Бијеломе Пољу плаћала српска влада дошли су 1898. године у сукоб са неким утицајним грађанима, Хаџи-Милом Вукојичићем и Томом Карличићем. Они чине све могуће сметње „нашој књизи и школи“, а остали грађани им „уопште не сметају“. Тако јавља српски царинар на Јавору Ђорђе Радуловић, иначе родом Црногорац, а сада фанатични приврженик краља Милана. Под плаштом управника царинарнице Радуловић је главни повјереник и експонент српске владе за политичко-просвјетни рад на територији Новопазарског Санџака. Као познавалац метода црногорске политике и умногоне људи на обје стране, влада Владана Ђорђевића није могла наћи подеснијег човјека за тај рад. Поводом активности поменутих чорбација Радуловић мисли да ту „неко ради са стране“ коме се не допада што су у Бијелом Пољу учитељи из Србије, као што му се такође не допадају „српски учитељи у Пљевљима“. Радуловић зато моли своју владу да нареди Дионисију да те учитеље својим ауторитетом заштити.¹²⁰ Српска влада интервенисала је код Дионисија преко свога конзула у Скопљу. Митрополит, међутим, жали што и поред свих напора није могао учинити ништа, и да му је веома тешко да се даље бори у циљу отклањања напасти од бјелопољских учитеља. Стога он препоручује да се учине потребни кораци преко истог јаворског царинара Радуловића. Митрополит такође мисли да је рад бјелопољских чорбација подстицац од стране црногорске владе, како би она тамо намјестила своје учитеље. Затим српски конзул истиче да уопште треба више радити да се међу српским становништвом у Турској уздигне ауторитет призренског митрополита. У том циљу, по мишљењу овога, у првом реду треба ангажовати шефове царинарница на Јавору и у Рашкој. Јер, објашњава се затим, митрополит има доста противника који му ионако тешки рад веома отежавају, у циљу да „нестане србијанског србина — митрополита“ (подвучено у оригиналу), или да га принуде да повије кичму. Што се тиче положаја учитеља у Бијелом Пољу, српски конзул у Скопљу је мишљења да Црна Гора неће трошити средства да тамо издржава учитеље, па тамошњу школу треба затворити и тако принудити грађане да сами моле да им се школа отвори са истим учитељима.¹²¹ Као што ћемо одмах видјети, до тога није дошло.

Учитеља које је плаћала српска влада преко јаворске царинарнице на територији Новопазарског Санџака било је школске 1897/98. године 23. Од тога у Бијеломе Пољу два а у Пљевљима само један.¹²² У сљедећој школској години укупан број српских учитеља на том терену повећао се на 32, од чега у Би-

¹²⁰ ДАСИП, лп, ш/22, ф. 25, Ђ. Радуловић — Мин. ин. дела, 12. IV 1898.

¹²¹ Исто, Конзул у Скопљу — Мин. ин. дела, глов. 401, 18. IV 1898.

¹²² Исто, изв. Радуловића, ф. 25, ш/22, 21. II 1898.

јелом Пољу и Пљевљима по четири.¹²³ На другој страни, према једном руском извору, Црна Гора је тек у школској 1900/1901. години плаћала 15 учитеља, од којих два у Скадру, а остале у одређеним мјестима дуж границе од Гусиња, Берана, Бијелог Поља до Пљеваља.¹²⁴ Досег просвјетног дјеловања Црне Горе ограничен је дакле на појас при граници.

*

У пљеваљском крају сукоби између црногорске и србијанске националнополитичке пропаганде, а у вези са ширењем мреже школа, били су најоштрији. Обје стране су се старале да отворе школе под својим политичким надзором што даље од своје границе, односно што ближе граници друге ривалске стране. Србијанска влада, материјално много јача, била је у преимућству и иницијативи. Тако наилазимо на примјер да је митрополит Дионисије поставио за учитеља Јакова Војиновића у селу Пренћанима близу црногорске границе. Војиновић је додуше мјештанин, али је за црногорску владу политички непожељан. По доласку у Пренћане он је „употребио агитацију“ у прилог српске владе. О томе су агенти црногорске владе обавијестили Цетиње. Одмах је дошла наредба преко црногорског командира у Жабљаку „... да ме истерају одавде“. Учитељ је ипак упорно остајао при својој одлуци да се ту задржи. Онда је са Цетиња упућен командир Ђуза Вукотић да ствар расправи лично са учитељем. Састали су се на граници код Пренћана. Вукотић је рекао Војиновићу да школу не може отворити нити може даље радити оно што је почео. Војиновић је говорио да он има дозволу за рад од „премилостивог султана“ и мора да врши дужност „коју нам је свети Сава оставио“. Командир Вукотић одвратио је да свети Сава то није оставио само Србији „него цијеломе Српству“, а учитељев рад није светосавски него „аманет краља Милана“. Овај му је затим рекао да ће га црногорска влада потврдити за учитеља само ако хоће да „потпадне под њену управу“, као што су учитељи у Скадру, Беранама и другдје. На Војиновићево одбијање Вукотић му је успријетио да мора радити „у нашу корист“ или ће га батинама истјерати из Пренћана. Рекавши: „Зар су ми батине награда за педесет брата и стричева што сам их положио по жељи твога Господара?“, Војиновић се демонстративно растао са Вукотићем. Најзад Војиновић пише да је сазнао да се ради на неком плану да сељани Пренћана добију оружје из Црне Горе. Чувши то, пошао је, каже, у Пљевља код Сулејман-паше и тражио од њега да тамо стане на пут, опомињући

¹²³ Исто, Школе призренске епархије омот IV, свежањ IX, изв. за III тромјесечје о школама призренске епархије од 21. II 1899, бр. 1059.

¹²⁴ ДМЦ, пр. на крају фасцикле приновљених рукописа за 1901, датирано 20. IV 1901.

да ће то иначе доставити вишим властима. „Сулејман је томе стао на пут и спријечио даље протурање пушака.¹²⁵ Овај учитељ зна дакле да се јавно хвали како је „положио“ браћу и стричеве за слободу Црне Горе у борби против Турака, а истим Турцима досатвља како његова браћа сада добијају оружје од Црне Горе, што им је средство одбране и главна гаранција живота под турском влашћу. Ово је додуше једини случај који знамо да се у овој политичкој борби толико далеко ишло. Иначе, Војиновић нити је ове нити ће идуће школске године бити учитељ у Пренћанима.

У јесен 1898. године борба између србијанског и црногорског утицаја на територији пљеваљске нахије одвија се тако рећи на ширем фронту. Октобра ове године отворен је српски конзулат у Пљевљима, који је од почетка веома активан у просвјетној политици на овоме терену. Српски конзул одмах покушава да у Пренћанима постави за учитеља неког Ђорђевића из Призрена. Али сада видимо снажан отпор самога становништва. „Наша школа подижена је 1897. године под надзором куће Петровића... па смо се и у прошлој години трудили да нас нико не би могао привести ни једној сили нако (осим) Господару нашем“, тако пише један Пренћанин министру Вуковићу. А затим, да народ неће никог за учитеља кога им шаље владика Дионисије или српски конзул, па пита како да то спријече.¹²⁶ Министар Вуковић одмах поручује Пренћанима: „Који год би дошао учитељ ма окле био осим онога што је одавде послат оћерајте га. Владици призренском одговорите да ви имате свога учитеља, да сте га ви изабрали и ви га плаћате, да је царски поданик и да ће се покоравати владици Призренском и просвјетним властима у Турској. Кажите да другога учитеља нећете никако примити“.¹²⁷

Осим Пренћана било је велико питање ко ће поставити учитеље у Горици и Бобову, такође у околини Пљеваља. Ђорђе Радуловић извјештава да је међу сељанима Бобова било чак гласање кога ће за учитеља, па су одлучили да неће да знају „ни за полицију турску ни за Дионисија“, јер њима учитеља „шаље Господар“. Након овога Београд наређује Ђорђу Радуловићу да „није потребно предузимати никакве мере да се учитељима из Црне Горе чине ма какве сметње у Горици, Бобову и

¹²⁵ ДАСИП, пп, ш/22, ф. 25, 11. IV 1898. Извјештај Јакова Војиновића — Ђ. Радуловићу, достављен Мин. ин. дела у Београду. О распри са командиром Вукотићем, Војиновић још износи Вукотићеве оптужбе на политику краља Милана између Јавора и Таре. На Јавору је за царинара постављен Радуловић „који познаје наше унутрашње стање“. Није успио да у Црној Гори дође до неког положаја, па је пошао у Србију, задобио повјерење краља Милана „и сада зна добро да ради против наших интереса“, пребацивао је командир Вукотић према наводима Војиновића.

¹²⁶ ДАЦ, МИД, ф. 48, 11. XI 1898, бр. 1458.

¹²⁷ Исто, депеша од 10. XI 1898, 1457.

Пренђанима“. Према томе чак и влада краља Милана и Владана Ђорђевића одустала је од борбе да истискује црногорски утицај онамо гдје се он већ тако снажно афирмисао. Радуловић овај неуспјех приписује владици Дионисију, што наводно није благовремено поставио учитеље.¹²⁸

Занимљиво је како се у овој борби између српске и црногорске владе држи главни представник турске власти у Пљевљима Сулејман-паша. Он је, на примјер, како износи Ђорђе Радуловић, обећао једноме повјеренику Србије да ће потврђивати само оне учитеље које пошаље владика Дионисије. Али ништа од тога није испуњавао. „Сулејман-паша види код Срба оружје добивено из Црне Горе, па се опет чини да не види“, каже Радуловић. А затим, како је чуо да се Сулејман-паша недавно хвалио: „Добио сам орден од Србије и сада још да добијем од књаза Николе, па онда могу негде ићи за посланика“.¹²⁹ Са друге стране српски конзул у Приштини јављао је како два учитеља које је Дионисије послао у Бобово и Горицу и сада сједи у Пљевљима, а зато што су сељани послушали наређење са Цетиња да их не приме. Када је Сулејман-паша питао старјешину села Бобова зашто не примају те учитеље, овај је слободно одговорио да они слушају пријатеља султанова и свога заштитника књаза Николу који им је послао учитеља.¹³⁰

Црногорска влада имала је у Пљевљима свога човјека, врло утицајног трговца Филипа Ђурашковића. О њему Ђорђе Радуловић говори да врши „конзуларну мисију“ црногорске владе дуж границе од Колашина до Жерцеговине и у цијелој пљеваљској нахији. Филип је, каже Радуловић, наговарао Србе дуж границе да примају оружје из Црне Горе. Затим „да не слушају наређења господина Дионисија нити да примају учитеље које им он шаље, но да учитеље траже са Цетиња, што су сељаци и учинили“.¹³¹ Тако је црногорска влада у 1899. години у пљеваљском кадилуку имала школе у Пренђанима, Бобову, Горици, Ограђеници и Глисници. Сада су се и Косаничани обратили преко Ђурашковића црногорској влади да им пошаље учитеља како би отворили школу. За овај захтјев Ђурашковић се залаже преко црногорског капетана на Жабљаку Шаулића, што овај доставља министру Вуковићу. Ђурашковић такође препоручује црногорској влади да обрати већу пажњу на школе преко границе, јер се тим путем најбоље сузбија утицај митрополита Дионисија и његових присталица. Као примјер успјеха он наводи што два учитеља одређена за Бобово и Горицу и даље

¹²⁸ ДАСИП, пп, ш/22, ф. 25, изв. Ђ. Радуловића од 5. XI 1898, бр. 432; наредба Мин. ин. дела од 9. XI и. г. бр. 332; изв. Радуловића од 23. XII и. г. бр. 492.

¹²⁹ Исто, у извјештају Ђ. Радуловића од 23. XII 1898, бр. 492.

¹³⁰ ДАСИП, пп, ц/32, ред. 642 „Црне Горе рад у старој Србији и Македонији“, в. I 1899, бр. 5.

¹³¹ Исто, нав. извјештај Радуловића од 23. XII 1898.

сједе у Пљевљима. Већим разумијевањем црногорске владе у томе смислу, по мишљењу Ђурашковића, могло би се успјети да и у самим Пљевљима буду црногорски учитељи. Преносећи ту представку својој влади капетан Шаулић коментарише да Ђурашковић не жали труда у залагању за црногорске интересе „па како има великог уплива код турских власти у Пљевљима... (даљи листови депеше недостају — Н. Р.).¹³²

Али црногорска влада понекад није имала финансијских средстава ни за одржавање већ отворених школа. Када је на примјер почетком школске 1900/1901. године престала новчана помоћ црногорске владе за школу у Глисници, сељани се преко капетана Шаулића поред осталог овако јадају: „... И толико се борисмо у Турској против управе митрополита Дионисија у нади да ће нас помоћи Господар, али саопшти капетан Шаулић да за ову годину нећемо добити помоћ, а то неће бити ни дао бог“.¹³³ Сиромаштво у материјалним средствима веома је штетило црногорској влади да остварује и најбоље могућности свога политичког утицаја. Српска влада, пак, била је у моћи да свој утицај шири и онамо гдје је расположење народа било у већини за Цетиње. Тако стоји ако би се ствари посматрале кроз призму ривалства династија и влада у Београду и на Цетињу.

Један особити став показује српска влада у политици постављања учитеља у нашим крајевима под Турском. Она, изгледа, по правилу тежи да учитељ у дотичном мјесту не буде мјештанин, него са стране. Смисао и циљ је да би се односни учитељ више ангажовао на политичком раду диктираном из Београда, како га локалне ствари не би превише апсорбовале. Имали смо додуше и обрнут примјер, када су учитеља Војиновића као мјештанина хтјели да намјесте у Пренћанима. Али је такав у мјесту које је уза саму црногорску границу и међу становништвом листом оријентисаним према Црној Гори најбоље могао да послужи баш наведеном политичком циљу. Када је пак један учитељ Пљевљак посредством Дионисија упућен на дужност у Нову Варош, он због тога пребацује београдској влади. Најприје истиче како се у својој учитељској служби увијек држао и радио као „носилац српске мисли, ма у којем крају шире нам отаџбине био“. Али сматра неправилним да се учитељи шаљу у друга мјеста, јер ће мјештани локалне и кроз њих опште ствари увијек боље схватити од онога који је из другог мјеста, који све ствари „уопште схвата“ (подвучено у оригиналу).¹³⁴ Сматра се дакле да ће учитељ мјештанин боље послужити како локалним тако и општим интересима. Имплицитно се критикује Београд што механички раздваја та питања и занима се само стварима од тзв. општег интереса.

¹³² ДАЦ МИД, 4. II 1899, ф. 49, бр. 207.

¹³³ Исто, ф. 55, 11. IX 1900, бр. 1212.

¹³⁴ ДАСИП, пп, III/22, ф. 25, пов. 324, 16. IX 1898.

Став црногорске владе у овом погледу морао је бити диктиран другачијим околностима и условима. Ми овдје желимо да ово питање само начнемо, стога дајемо неке узгредне импресије. У беранској нахији од почетка ширења школства увијек је, чини нам се, било довољно учитеља мјештана, и они су могли да буду постављани сваки у своме мјесту. Јер ова нахија је уз саму границу, а политички утицај Црне Горе, као што знамо, био је веома јак. У крајеве око Пљеваља и Бијелог Поља слати су, као што се из претходног може закључити, углавном учитељи из Црне Горе, највјероватније од Никшића и Колашина. Главни разлог морао је бити што су се за службу у тим крајевима тражили политички поуздани људи, како би се стало на пут покушајима из Београда. То што у самим варошима Бијелом Пољу и Пљевљима раде искључиво учитељи постављени од српске владе, већ је прилично јасно: углавном због оскудности материјалних средстава црногорске владе да се и тамо ангажује. Али из свега се може утврдити да је ова утакмица у ширењу школства, уопште узев, имала огромну позитивну вриједност. Уздизање просвјете и културе у тим нашим толико заосталим крајевима под Турском свјесно и усмјерено се развијала и јачала националноослободилачка антифеудална мисао, која ће донијети плодове у већ историјски блиској будућности. А оно што се сада манифестује као политички најактуелније — црногорско-србијанско ривалство — стварно блиједи пред тим великим прогресивним резултатима.

Спор црногорске владе и митрополита Дионисија око питања црквеног пореза у беранској нахији

Размотрићемо још један аспект ових сукоба, који је непосредније на релацији односа црногорске владе и митрополита Дионисија. Црногорска влада у борби са Дионисијем наговорила је становништво у парохијама при границама Црне Горе да митрополиту не плаћају црквени порез, мирију. Спор око мирије почео је још приликом познатог прогоњења калуђера из Дечана. Митрополит је преко писма архимандрита Дечана Јоаникија молио црногорску владу да га помогне у сакупљању мирије у нахијама гусињској, беранској и бјелопољској. Митрополит је поручивао да „нимало не сумња“ да ће га у томе црногорска влада помоћи и тако га „вјечито задужити“.¹³⁵ Ми већ схватамо како је црногорска влада могла поступити, а сигурно ни митрополит није имао илузија.

Призренски митрополит је крајем исте (1897) године покушао да покупи мирију. У том циљу послао је неког попа Анђелка Нешића да обиђе Гусиње, Беране и Бијело Поље. „За цео месец

¹³⁵ ДАЦ МИД, ф. 45, бр. 1004, з. X 1897.

дана поп Анђелко није сакупио ни паре, просто зато што се томе противи црногорска влада“. Овоме је чак дошло „отворено“ (ор.) писмо од министра Вуковића, гдје се осим за прогоњење калуђера приговара и за гоњење наставника и ђака призренске богословије „који су Црногорци“. Извјештач о овоме је српски конзул у Призрену. Он овдје тврди да су све црногорске оптужбе неосноване. Нама је међутим познат случај са дечанским калуђером. А што се тиче ситуације у призренској богословији, сам овај конзул на истоме мјесту наставља да је ту настао сукоб између струја „старосрбијанске, црногорске и маћедонске“. Од ученика то је прешло на наставнике „и долазило је до врло немилых сцена“. Да би се уклониле „штетне последице“ од „провинцијског патриотизма“, почели су „помало“ уклањати незгодне наставнике, „а на њихова места су упућивани наставници из Србије“. Али је то, каже се овдје, рађено без мијешања Дионисија, јер Србија у потпуности издржава призренску богословију, па има право да захтијева да се ту ради у складу са њеним интересом. У свјетлу овога јасно је да црногорске оптужбе нијесу биле без неког основа. Уосталом, призренском богословијом српска влада могла је управљати само преко митрополита Дионисија, што подразумемијева и колики-толики његов утицај.

У овом извјештају српски конзул констатује даље неке за српску политику врло карактеристичне ствари. Црногорска влада, каже се овдје, настоји да задобије присталице у Новопазарском Санцаку и Метохији. Ти покушаји остали су без резултата у крајевима „... мало удаљенијим од црногорске границе“ (подвукао Н. Р.). Али овај то објашњава недовољним материјалним средствима којима се црногорска влада служи: „... руши што ми подигнемо а сама није кадра ништа у замену дати“. Пећ је од црногорске границе удаљена само 4 сата хода, али и варошани и сељаци траже помоћ и спаса од Србије „и сви од мене очекују речи утехе да ће их Србија ослободити“. Иако Црна Гора раздаје оружје у Беранама, Бијелом Пољу и околини Пљеваља, у Пријепољу се „пева српска наша химна“. Свако упире очи у Србију и од ње очекује ослобођење. „Свуда се осећа да је Србија јача и да се без ње не може на Балкану ништа озбиљније почети“. На основу свега српски конзул рад црногорске владе оцјењује као „израз срдите немоћи“ да је то слаба политика којом се не може доћи до успјеха нити задобити присталица. Али ни он није сасвим задовољан кад одмах додаје како неки људи у варошима опште интересе потчињавају личним, неспособни су да ствари од општег значаја „цене са гледишта виших интереса“. Као примјер штетног рада по те опште интересе наводи се „неки Ђурашковић“, који је „њихов агент“.

На крају се још каже да је помоћ руског конзула у Призрену добродошла, али треба дјеловати тако „да не буде да је он све а српски ништа“, а нарочито „не по цену његова мешања у најделикатније наше послове“. Из тога разлога, и уопште,

„треба чувати ауторитет митрополита Дионисија“, како би заслужио да буде „први српски архипастир“.¹³⁶ У наведеним ставовима, оцјенама и схватањима јасно се распознају тенденције великосрпског хегемонизма. На другој страни видјели смо духовно још оскуднији, идејно мање изражен, али не мање искључив, назовимо га тако, књаз-Николин црногоризам. Што ће великосрпске тежње доћи до далеко јачег изражаја у државно-политичкој пракси него „мисао Госпадарева“, једноставно се објашњава далеко већим људским, материјалним и културним снагама на које се те тежње ослањају.

Мирију покушава да сакупи митрополит Дионисије и 1899. године. Ради овога неки прото Срећко Остојић обилазио је маја и јуна те године Бијело Поље, Беране, Пљевља, Сјеницу и Нови Пазар. Крајем маја састао се у Беранама са нахијским главарима, сеоским старјешинама и свештенством. Обратио им се констатовањем да од 29 парохија „пограничних Црној Гори“ нико још на име мирије није платио ни паре. Одговорили су му да најприје треба да чују мишљење војводе Лакића из Андријевице. Пошто је војвода Лакић примио упутства са Цетиња, након два дана саопштили су изасланику митрополита да ће мирију сакупити и предати. То је пак „строга“ наредба главарима и сеоским старјешинама да се мирија купи за протекле три и текућу годину. Према томе, мирија није давана све од устоличења Дионисија за митрополита у Призрену. Али се убрзо испоставља да мирија има да се сакупи на само 350 домаћинстава, а не на 1.700 колико их је стварно било у беранској нахији. Образложење за ово садржи и један други значајни аспект: Беранци султану дају дажбине на 350 домова, па ни митрополиту не желе да дају више. Ово је било наређено са Цетиња, али то проти Остојићу нијесу одмах рекли. Кад је прота то дочуо Беранци су се изговарали да не желе да помуте милост цареву према својој раји. У овоме објашњењу не видимо стварног значења, ако оно није у томе да не желе да створе преседан за турску власт, да и она евентуално не затражи дажбине на стварни број домаћинстава. Имплицинтно се међутим намеће да се црквени порез иначе плаћа од сваког православног домаћинства. Тако значи да је овај потез Цетиња срачунат на то да га митрополит неће прихватити. Но, даље, из овог документа проистиче да ће Цетиње пристати да се мирија купи и од сваке куће, али под једним заиста деликатним условом. Црногорска влада постарала се да становништво беранског округа „исплати што дугује митрополиту“, само да то сакупи „војвода Лакић са црногорским војницима“ (ор.) О овоме је, наводно, војвода Лакић обавијестио беранског кајмекама „да му не буде што криво“. Кајмекам је одговорио: нека војвода Лакић ради што хоће, само он то не

¹³⁶ ДАСИП, лп, Ц/32, ред 642 „Црне Горе рад у старој Србији и Македонији, изв. конзула Симића у Приштини, 8. I 1899.

може допустити „писмено и званично“. Прото је одговорио да без знања митрополита не може никако прихватити да мирију сакупља црногорска војска, јер би му то могло причинити велике непријатности код турске власти. Овим је црногорска влада свакако хтјела да стави до знања Дионисију шта она све може у беранском крају. А прије свега на Цетињу су свакако рачунали да се опрезни и респектабилни Дионисије неће упуштати у то да са црногорском војском сакупља порез у својој епархији, односно у турској политичкој области. Закључак овога извјештаја јесте да „Срећко није боље прошао него поп Анђелко 1897. године“.¹³⁷

Сукоб између црногорске и српске владе 1897—1900. године манифестовао се иначе на много ширем плану. Обје стране користиле су политичке емигранте до скандалозних размјера, нарочито српска влада црногорске емигранте у Србији. Заостреност је досегла врхунац последице иванданског атентата на краља Милана 1899. године, када су он и влада Владана Ђорђевића безобзирно прогонили Црногорце из Србије. Наше се разматрање међутим ограничило на извјесне карактеристичне моменте сукобљавања црногорске и србијанске националнополитичке пропаганде и просвјетног рада међу српским становништвом које је било под турском влашћу. Сада, пак, све то најједном престаје.

Обнова српско-црногорске сарадње. Рад новог митрополита у Призрену Нићифора Перића

Када се краљ Александар Обреновић у љето 1900. године оженио Драгом Машин, његов отац краљ Милан у знак протеста остао је у иностранству да се у Србију више никада не врати. Влада др Владана Ђорђевића је пала. Браку Александра и Драге кумовао је руски цар. Јасно, сада је дошло до битног побољшања односа између Србије и Русије. У унутрашњој политици краљ Александар се приближава радикалима, пушта њихове вође из затвора и они ускоро долазе до одлучне политичке улоге у земљи. Нормално је што одједном нестаје раније жучи у српско-црногорским односима. Ови су се сада лагано али сигурно побољшавали, да би у јесен 1901. године српска влада акредитовала свога посланика на Цетињу у личности потпуковника Антонића.

У овој ситуацији одмах престају извјештаји о трзавицама у вези са постављањем српских односно црногорских учитеља у Новопазарском Санчаку. Не говори се више ни о мирији и сличном. То значи да Београд сада потпуно толерише успјехе црногорске државне идеје у појасу при границама Црне Горе у Санчаку. То је сасвим довољно да се Цетиње не изазива. О митро-

¹³⁷ Исто, Симић — Мин. ин. дела 7. VII 1899.

политу Дионисију чујемо тек поводом његове смрти. Умро је крајем 1900. године. Што је са позорнице сишао човјек за чије име су везане сасвим непожељне ствари у српско-црногорским односима, политички је могло бити само повољно. О покојном Дионисију „Глас Црногорца“ доноси краћу биљешку. Истакавши колико је било борбе и тешкоћа око његовог избора за митрополита у Призрену, „Глас Црногорца“ завршава: „Митрополит Дионисије вршио је своју свету службу на задовољство народа и патријаршије, а преминуо је послѣ дугог и тешког боловања у најбољој снази (рођен 1858) човјечјој“.¹³⁸

Избор новог митрополита извршен је једноставно и лако већ у јануару 1901. године. Да то буде Србин уопште није долазило у питање. То је био архимандрит Нићифор Перић, родом Војвођанин. Неко вријеме се школовао у Београду, а богословију је завршио у Цариграду на Халки. Краће вријеме радио је као свештеник у Србији, а у Призрен је дошао са мјеста чувара цркве светих Апостола у Цариграду. „Глас Црногорца“ дајући нам ове податке поздравља избор Нићифора Перића за призренског митрополита.¹³⁹

Митрополит Нићифор од почетка је у добрим односима са црногорском владом. Његове мјере на пољу просвјете што се тиче црногорских школа преко границе респектују посебне интересе црногорске владе. Тако је он тражио да му се доставе подаци о броју школа и учитеља у беранској нахији, броју ђака, ко те школе издржава, да ли је дотична школа потврђена од власти „или је приватна“. Прекогранични главари су се забринули, јер су од турске власти потврђене само школе у Берама и код манастира Ђурђевих стубова.¹⁴⁰ Министар Вуковић им је међутим поручио да се ништа не плаше, него све тачно доставе. Једино за плате учитељима да кажу да их плаћају општине, „што ће митрополит лако разумјети“. Тако се мора представљати због турских власти, са којима митрополит „мора бити солидаран“.¹⁴¹ У беранској нахији било је извјесних негодовања против митрополита Нићифора поводом неких његових наредаба о програмима и уџбеницима за школе, па око постављања једног свештеника за нахијског протојереја. Али се сада са Цетиња „најстрожије“ наређује да се у овему држе заповијести митрополита: „Код год буде с њим ми ћемо с њима, а бићемо противни свима онима који буду њему противни“.¹⁴²

Митрополит Нићифор био је веома активан у потпомагању и подстицању црногорског школства у рејону Скадра, Плава и

¹³⁸ „Глас Црногорца“ бр. 50, 16. XII 1900.

¹³⁹ „Глас Црногорца“ 17. II 1901.

¹⁴⁰ ДАЦ МИД, в. Лактић Војводић — мин. Вуковићу, ф. 58, 27. V 1901.

¹⁴¹ Исто, Вуковић — Војводићу, 31. V 1901.

¹⁴² Исто, депеша Војводића — Вуковићу, ф. 62, 13. II 1902; наредба мин. Вуковића од 18 II ис. г., бр. 422.

Гусиња. Истина, ови крајеви су сада били ван сфере аспирација београдске владе. Иако наши документи о томе подробније говоре, нећемо се на томе дуже задржавати. Ипак, приликом једне посјете Скадру, углавном ради ствари српских школа, митрополит је изразио жељу да се у Призрен врати преко Подгорице. Сам књаз Никола поручио му је да би му било веома мило и пријатно да се врати преко црногорског земљишта.¹⁴³ Међутим, прибојавао се како ће на то реаговати турска влада, па је молио да српски и црногорски представници у Цариграду Бакић и Грујић издејствују дозволу од Патријаршије да се врати преко Подгорице.¹⁴⁴ Патријаршија је саопштила да је за пропутовање митрополита преко „стране земље“ потребно одобрење од Порте. А потом је патријарх упутио депешу Нићифору да се врати истим путем.¹⁴⁵

Дошло је додуше и до једног неспоразума, али управо због једне неопрезности црногорског митрополита Митрофана. Повод су двојица калуђера Пећке патријаршије, које је митрополит Нићифор дисциплински нешто казнио због непослушности. Наљубени, они су пошли на Цетиње, у нади да ће их овамо и сада добро примити и наградити. Пошто је Нићифор протестовао код Митрофана, њих су са Цетиња упутили натраг. Али им је Митрофан дао неко писмо за Нићифора у коме „... прави галаму“. То писмо су ухватили Турци, што је само по себи било компромитујуће за Нићифора у очима турске власти. О свему овоме митрополит Нићифор обавјештава српског конзула у Приштини с молбом да јави Београду и да се озбиљно упозори Цетиње „да Црна Гора овако не ради, јер ће цео посао покварити и упропастити нашу заједничку ствар“. Иначе, „... ове ћу неваљалце отерати даље од Пећке патријаршије“.¹⁴⁶ Ријеч је дакле о критички с разлогом, по тону озбиљној али добронамјерној. Питање је само колико се црногорска влада могла окривити за непромишљени поступак митрополита Митрофана.

Иначе, митрополит Нићифор једнако слиједи политику српске владе као и његов претходник. Већ из горњег то се јасно види. Нићифор се веома залагао и значајно помагао српску владу у отварању гимназије у Пљевљима. Навешћемо само како је он реаговао поводом неких несугласица о смјеру ове школе: „Не можемо се начудити да господин Министар мисли да ми можемо смести с ума да је центар нашег просветног рада у Београду, у Министарству Иностраних дела!“¹⁴⁷ Митрополит је умногоме

¹⁴³ Исто, ф. 64, црн. конзул Лазар Мијушковић — мин. ин. дјела Вуковићу, од 8. и 11. V 1902, бр. 905 и 952.

¹⁴⁴ Исто, Вуковић — Мијушковићу 16. V 1902, бр. 990.

¹⁴⁵ ДАЦ МИД, Црн. посланство у Цариграду, фасц. за 1902, изв. Бакића од 28. V 1900.

¹⁴⁶ ДАСИП, пп, Ц/32, ред 605, Св. Сидић — Мин. ин. дела, 10. III 1902.

¹⁴⁷ Исто, ред 494 „Отварање гимназије у Плевљима“, митр. Нићифор — Мин. ин. дела, 27. VII 1901.

финансијски зависио од Београда, као сигурно и његов претходник. Једном му се шаље 2.504,40 динара на име исплате обавеза призренске епархије Цариградској патријаршији, мада с напоменом да убудуће треба да плаћа сам.¹⁴⁸ Вјероватно је овој нужди да Београд дотира призренску епархију донекле допринијело и то што становништво при границама Црне Горе није плаћало црквени порез.

Рад митрополита Нићифора какав видимо из изложеног показује да је уз добру вољу сасвим било могуће избјећи сукобе и трвења између црногорских и србијанских аспирација. Наравно, то прије свега значи да су општи односи између Београда и Цетиња добри или бар нормални. Обострано се такође прећутно признаје нека врста статус квоа. Тако, рецимо, ако је црногорска влада имала морално-политичких услова да отвори гимназију у Пљевљима, она сада нимало не приговара што је то учинила српска влада, која је за то имала и материјалних услова. Јер у обостраном је интересу да се подизањем интелигенције, јачањем националнополитичке свијести у тим крајевима, знатно допринеси како слабљењу утицаја турске власти тако и отпору аустријским тенденцијама продирања преко Новопазарског Санцака ка Солуну.

Сарадња у постављању српског митрополита у Скопљу

Србија и Црна Гора 1901. године поново покрећу заједничку акцију на Порти и код Патријаршије. Већ нам је познато да је архимандрит Фирмилијан још у јесен 1897. године постављен за администратора скопске епархије. Потом је рад на овоме питању био престао. Српска влада под краљем Миланом и Владаном Ђорђевићем била се окренула Аустро-Угарској и лишила подршке Русије и сарадње Црне Горе. Сада је поново прилика да се питање коначно ријеши, тј. Фирмилијан посвети у чин митрополита и на томе положају остане на челу скопске епархије. Подршка Русије српској влади у овом питању имаће далекосежни политички значај; то је у великој мјери напуштање светостефанске политике подржавања бугарских претензија. Успјех српске владе у постављању свога човјека за митрополита у Скопљу представљаће конкретну, значајну афирмацију тежњи српске буржоазије за продирање на југ.

Подстицај књазу Николи да се на овоме питању ангажује дошао је од српског пјесника Драгутина Илића, његовим писмом из Москве. Илић каже да је у Русији још јака бугарофилска односно светостефанска струја, али је много слабија него некада. У цјелини узев у Русији је сада политичко расположење према

¹⁴⁸ Исто, ред 635, 7. III 1909, пов. 406. Новац се шаље преко српског посланства у Цариграду.

балканским питањима такво да Србија може успјети. Илић затим хоће да поласка књазу Николи наглашавајући немоћ краља Александра и неспособност српске дипломатије да парирају бугарским пријетњама. Само томе захваљујући, а никако својој снази, Бугари могу осујетити рукоположење Фирмилијана. „И руски и српски патриоти у чије име ово пишем, захтевају с правом и моле Ваше Краљевско Височанство, да се баш Ви, као најозбиљнији ауторитет на Балкану, лично заузмете... да Ви лично узмете ово питање из слабих руку у своје, и да српској ствари и угледу дате енергичнији правац“. Обраћајући се даље Илић каже књазу да би његова одлучна ријеч код цара, његовог великог пријатеља, енергична ријеч код султана, изражена жеља код патријарха, могле да постигну оно што краљ Александар и српска влада не би ни за 20 година. „Господару, ово није ситница, од овога ће зависити сав наш будући положај у Македонији“. Енергична потпора Србији уписаће му се у историјску заслугу, као што би му се у гријех уписало ако би је ускратио. Књаз Никола се позива да у овоме часу „размахне крилима изнад уских *црногорских* кршева у шире свесрпске сфере“. На крају Илић као сарадник „Новое времја“ каже да ће од књажева одзива много шта зависити у даљем правцу овога листа, „и у подржавању Вашег узвишенога имена, што не само Вама него и Вашему сину Престолонаследнику може бити од користи“.¹⁴⁹ Књаз Никола морао је бити веома поласкан. Он је јако волио да га уважавају као прву личност на Балкану и годио му је публицитет о себи у великој штампи. Знао је Илић да угоди и књажевој великој осјетљивости за своју династију. А што се тиче политичких околности, било је услова да се таква акција поведе. Главне заинтересоване велике силе у источном питању, Русија и Аустро-Угарска, сада се постојано држе статус квоа. Питање које поставља Србија већ је напола ријешено: Фирмилијан је администратор епархије, а фактичко стање треба коначно потврдити његовим постављањем за митрополита у Скопљу. Опасност од ширења компликација не постоји, сем од љутње Бугара. Основни мотив и подтекст Илићевог писма књазу Николи отприлике је: да ће се Русија лакше придобити за подршку Србији о питању Фирмилијана кад види да црногорска влада то исто жели и да је спремна да се ангажује у сарадњи. Стога би ријеч књаза Николе у Петрограду у траженоме смислу могла прилично значити. Изгледа, међутим, да књаз Никола није хтио да предначи у интервенцији за Фирмилијана. Али из даљег ће се имати утисак да је писмо пјесника Илића ипак имало извјесног позитивног дјejства.

Заједничку дипломатску акцију у Цариграду српска и црногорска влада предузимају од јуна 1901. године. Министар Вуковић послао је министру спољних послова Србије Вујићу де-

¹⁴⁹ ДМЦ, а. о. 25. III 1901.

пешу у којој каже да је по наредби књаза Николе препоручио Бакићу да у свима националним питањима у Турској ради у договору са српским послаником у Цариграду. Ово се доставља Грујићу, с наређењем да Бакића детаљно упозна са тешким положајем Срба у старој Србији, о посезању муслимана на српске школе, и нарочито са питањем посвећења Фирмилијана.¹⁵⁰ Сава Грујић је одговорио како је са својим „старим личним пријатељем“ Бакићем и до сада био у најбољим односима. Његова сарадња добро ће доћи, али главну помоћ очекује од Русије. Амбасадор Зиновјев је међутим рекао Грујићу да од цара није добио овлашћење да питање Фирмилијана покрене код султана, али ће ипак у згодном моменту на Илдизу учинити конкретне представке да се питање скине с дневног реда. Царев неодлучни став Грујић тумачи радом бугарске владе и Егзархата.¹⁵¹ Вујић сада налази за потребно да моли Цетиње да што прије пошаље детаљније инструкције Бакићу за рад са Грујићем „у свима питањима која се тичу српских народних интереса у Турској, а нарочито односно посвећење митрополита Фирмилијана“.¹⁵² Министар Вуковић одговорио је да ће инструкције Бакићу упутити одмах. Али истовремено предлаже да српска влада настоји у Петрограду да руска влада „питање владичанско“ узме у своје покровитељство.¹⁵³ Ово је српска влада одмах урадила, тј. наредила посланику у Петрограду Стојану Новаковићу да ургира преко грофа Ламсдорфа „да Русија учини одлучне кораке на Илдизу“.¹⁵⁴ Устезање Цетиња да се јаче и активније ангажује на страни Србије очито је усљед очекивања да Русија заузме одређенији и одлучнији став. Вујић пак још једном ургира код Вуковића да похита са инструкцијама Бакићу, јер, каже се ту, опасно дјелују стране интриге, па је утолико неопходнија заједничка акција Црне Горе и Србије потпомогнутих Русијом. „... Најстојмо енергично за посвећење Фирмилијана“, узвикује Вујић.¹⁵⁵ Вуковић укратко одговара да се стране интриге нарочито манифестују у распаљивању Арнаута против Срба у старој Србији. Зато „треба увјерити Порту у нашу солидарност“.¹⁵⁶ „Стране интриге“ и хушкање сукоба између етничких група на Косово и Метохији (нема се у виду Турска) могла је чинити прије свега Аустро-Угарска. Црногорска влада као да жели да се овоме питању поклони више пажње.

Црногорска влада почетком августа 1901. године послала је упутства за рад Бакићу. Најприје се констатује да Србија и Црна Гора не могу допустити истребљење својих сународника у старој

¹⁵⁰ ДАСИП, III, Ц/32, ред 788, 20. VI 1901.

¹⁵¹ Исто, С. Грујић — Мин. ин. дела, 26. VI 1901.

¹⁵² Исто, 28. VI 1901.

¹⁵³ Исто, 30. VI 1901.

¹⁵⁴ Исто, 4. VII 1901.

¹⁵⁵ Исто, 28. VII 1901.

¹⁵⁶ Исто, 29. VII 1901.

Србији. Али у свему треба поступати умјерено, јер то диктира општа ситуација. Наша судбина тијесно је скопчана са судбином Турске, па ову за сада треба „причувљивати“ себе ради. Затим се наглашава да је жеља књаза Николе, досљедно његовим ваздашњим осјећањима братства према Србији и Српству, „да Србија и Црна Гора иду упоредо, у свима питањима бољитка, културног, економског и политичког, у горе наведеном смислу привремене умјерености“. Велика важност придаје се питању посвећења Фирмилијана за митрополита у Скопљу. Али се сматра да је питање веома тешко: с једне стране Патријаршија са Грчком иза леђа, са друге Бугарска и њен Егзархат, а са треће лавирање Порте међу свима. Зато се треба ставити иза руске амбасаде, која је једина у моћи да то питање ријешити у корист Срба. „... Њу молити да енергичније поступа како би се питање што скорије ријешило“. Бакићу се на крају наређује да ове инструкције измијени са инструкцијама што их је Грујић добио од своје владе, па гдје се не слажу да тражи накнадна упутства.¹⁵⁷ Што се овдје најприје упозорава на стање у старој Србији, тиме се, изгледа нам, жели ставити на знање колико је Црна Гора за то подручје заинтересована. Из тога би проистицало да за подршку Србији у питању Македоније црногорска влада очекује веће обзире за њене аспирације у правцу Метоксије. Мирна тактика „чувања“ Турске препоручује се сигурно зато што је сада незгодан моменат за озбиљније покретање источног питања, јер је Русија увелико апсорбована стварима на Далеком истоку.

Међутим, српској влади истовремено долази повољан одзив из Петрограда. Тамо је српски посланик руској влади скренуо пажњу како се Србија и Црна Гора заједнички заузимају „ради учвршћења наше словенске ствари на Балкану“, а ствар може пропасти само због противљења Бугара. Руско Министарство иностраних дјела одговорило је, преноси се писмом министра Вујића посланику Грујићу, да ће се амбасадор Зиновјев најодлучније заузети да се ствар ријешити у корист Срба. Уз ово, Вујић поручује Грујићу да пита патријарха за мишљење када ће ствар Фирмилијана скинути са дневнога реда.¹⁵⁸

Али једно реаговање Порте на рад митрополита Нићифора у Призрену, осим значења за себе, свакако представља извјесну импликацију и за питање Фирмилијана. Руски извор нам открива да је султан затражио од патријарха да смијени Нићифора, окривљеног за подстрекавање хришћанског становништва на непослушност властима и за везе са неким „револуционарним“ круговима у Србији. Амбасадор Зиновјев нашао је међутим да су те оптужбе потпуно неосноване, да су то нечије сплетке, „... али у случају нужде мораћу узети на себе дужност заштите

¹⁵⁷ ДАЦ МИД, ф. 60, 6. VIII 1901, бр. 184.

¹⁵⁸ ДАСИП, пп, Ц/32, ред 788, 14. VII 1901, пов. 2798.

високопревосвештеног Нићифора¹⁵⁹ Поново обавјештавајући о томе руског посланика на Цетињу Власова, Зиновјев говори о забринутости српске владе због захтјева султана, јер би смјена Нићифора био страхан ударац „за српске интересе у тој области Балканског полуострва“. Стога је Зиновјев увјеравао султана да нема довољно разлога да се тако поступи са Нићифором, а да би то проузроковало „неразумијевање између Србије и Турске“. Султан је на то одговорио, каже Зиновјев, да због живог учешћа Русије у судбини Србије он неће више инсистирати да се смијени Нићифор.¹⁶⁰ Можда је Порта искористила прилику да би обеснажила србијанско-црногорска залагања за Фирмилијана. Можда и то да би се на овај начин образлагао и правдао све јачи притисак Арнаута на Србе у старој Србији. Јер Порта је и иначе морала знати какву политику воде српске владе преко митрополита Срба у Призрену већ скоро шест година.

Да ли је горњи моменат нешто утицао, тек питање Фирмилијана у Цариграду није ишло најбоље. Бакић тако јавља да је Зиновјев више пута напомињао султану за ствар Фирмилијана, али је султан одговарао да жели да сама руска царска влада то од њега директно и званично затражи. Порта је отприлике знала у Петрограду желе да се ствар обави са што мање њиховог експонирања. Бакић је Зиновјева подсјетио да је у своје вријеме амбасадор Нелидов предложио султану Фирмилијана и султан га је наметнуо Патријаршији. Тада (1897. године) је било одлучено да се Фирмилијан убрзо посвети у чин митрополита, али је то изостало. Зиновјев је одговорио да му је све то познато, али цар му није наредио да одлучно поступи, па сада не може предузети ништа. Русима је изгледа стало да што мање наљуте бугарску владу. Коментаришући одговор Зиновјева Грујић и Бакић заједно закључују да је руска акција слаба и да се на такав начин неће ништа постићи. „Требало би и ви и у Београду, каже на крају Бакић, да о овоме размислите, па да одлучне корак на Порти предузмете, јербо вјерујте да ће Русија и опет нас онако лијепо изиграти, као што нас је изиграла некада за Боку, пак послуже за Босну и Херцеговину.¹⁶¹

У току зимског периода 1901—1902. године ствар посвећења Фирмилијана стајала је на мртвој тачки. Владе Србије и Црне Горе занимале су се углавном питањем прогона српског живља од стране Арнаута у старој Србији, што је намјерно било увеличано. У вези са овим двије владе се саглашавају да код Порте

¹⁵⁹ ДМЦ, пр. прим. писма, 7 (20) IX 1901.

¹⁶⁰ Исто, 13 (26) X 1901.

¹⁶¹ ДАЦ МИД, Бакић — Вуковићу 13. XI 1901, ф. 61, бр. 1935; ДАСИП, пп, Ц/32, ред 788, пов. 1440, 13. XI 1901.

и султана дјелују солидарно, али уздржљиво.¹⁶² Таква тактика у складу је са општом констелацијом на Балкану и у Европи, која диктира одржавање статус квоа. А то иначе доприноси, сматрало се, бољој вољи Порте у погледу посвећења Фирмилијана. Књаз Никола био је децембра 1901. године у Петрограду. Разговарао је са Стојаном Новаковићем о положају Срба у Турској. Књаз је истицао разборитост и предусретљивост султана Абдул Хамида — довољно се њему лично обратити да би се на примјер какви гранични спор брзо и повољно ријешио. Новаковић је, како сам наводи, одговорио да ствар није у граничним споровима, већ у животном положају српског народа у етнички мијешаним крајевима. А у вези са тим султан је „потпуно у савезу са Арбанасима против нас“. Књаз Никола је „признао да је то тако“, али је додао да „Арбанаси држе султана у Цариграду“ (ор.)¹⁶³ Ово питање међутим не може се сагледати, а још мање објаснити, кроз аспект тадашњих гледања србијанских и црногорских политичара. Шиптарски елемент на Косову и Метохији сигурно је осјећао да им јачање српских претензија и утицаја преко цркве и школе у томе крају пријети националним угњетавањем од стране Београда и Цетиња у случају распада Турске. Разумије се да расправљање о овим питањима није предмет овога рада.

Фебруара 1902. године црногорски министар иностраних дјела војвода Гавро Вуковић пошао је у званичну посјету Београду. Главни циљ посјете био је да црногорски министар обавијести и разговара са краљем Александром о предстојећој женидби другог сина књаза Николе принца Мирка са Наталијом Констангиновић, краљевом блиском рођаком. Поводом овог брака шириле су се гласине да се на црногорском двору гаје наде у погледу насљеђа српског пријестолоа, пошто се тврдило да Александар и Драга неће имати дјеце. Министар Вуковић имао је задатак да увјери српски краљевски пар да цетињска свадба неће имати никакву политичку тенденцију. Онда би Вуковић покушао да од краља издјејствује неки гест честитке, благослова или чак узимања учешћа на томе цетињском весељу. Краљ Александар је то, наравно, одбио. Иначе је породица Констангиновић у знак протеста због краљеве женидбе са Драгом живјела у емиграцији. На Цетињу се и јавно, прилично наметљиво, истицало како овај брак не може имати никакве везе са питањем престолонаслеђа у Србији. Жељело се изазвати баш супротан

¹⁶² Исто, Вуковић — Бакићу 22. XI 1901, бр. 1996. Овдје црногорски министар каже: „Србијанска влада пристала је на наш програм умјерености у смислу свих инструкција које сам Вам прошлог августа послао“. Султана треба увјерити у искрено пријатељство Србије и Црне Горе и молити га да предузме потребне мјере у циљу сузбијања „раздражености мухамеданаца коју подстичу њихови непријатељи према српском елементу у старој Србији и Албанији“.

¹⁶³ ДАСИП, по, Н/17, пов. 278, изв. од 22. XII 1901.

утисак, иако је то била чиста илузија. Александра и Драгу то је дубоко дирало.¹⁶⁴ Овај моменат унио је извјесно хлађење у односе између династија и влада Србије и Црне Горе. Али политички разлози и интереси нијесу овога пута допустили да се ти односи заоштре.

Министар Вуковић водио је у Београду и политичке разговоре, углавном са министром иностраних послова Вујићем. Вуковић те разговоре интерпретира у својим мемоарима. Као што је већ у обичај ушло, наши министри су се само усмено сагласили да свуда гдје се тиче српског народа раде заједнички, како у Турској тако и Аустро-Угарској. Али према Бечу и Пешти одржавати најкоректније односе. Према Турској мирним начином радити како би се српски народ „сачувао од истребљења“. Никако не дозволити стварање самосталне или аутономне Македоније, јер би је такву могла зграбити Бугарска као некада Источну Румелију. Садашња међународна ситуација значи одлагање аустро-германског „drangnach Osten“-а, па Србија и Црна Гора треба да чувају и развијају своје снаге за „дани моменат“. Истулајући у име посебних црногорских жеља Вуковић поново предлаже подјелу интересних сфера: Србији Скопље а Црној Гори Призрен, са границама уплива које су на састанку владара на Цетињу 1897. године биле предложене. Вуковић образлаже да би се таквим споразумом постигло „интимно здружење“ Србије и Црне Горе, представљале би јачу брану аустријским тежњама према истоку, а сама Србија имала би „вишу тежину“ у борби са Бугарима „о зони уплива“ у Македонији. Црногорски министар је, сам наводи, истакао: „Сад нема краља Милана да пријечи“. Али Вујић о томе није хтио ни да разговара, но је кратко одговорио: „Ако нема Милана има Александра, који је исто тако упоран“.¹⁶⁵ Сасвим је вјероватно да је овакав план и сада био предложен. Али је већ искуство са радом митрополита Дионисија, па и текућим Нићифора, односно српских влада које преко њих дјелују, показало и показује да су наведене претензије црногорске владе мање-више илузије. Уосталом, црногорска влада се мири са стварима како се развијају. Иначе су главни српски и црногорски интереси тако јединствени да ће Црна Гора у свакој антиаустријској и антитурској коалицији бити сигурни савезник Србије. Отуда између њих нијесу ни били потребни никакви писмени споразуми. Српској влади дакле није уопште било нужно да са Цетињем дијели „зоне уплива“.

Што се тиче посвећења Фирмилијана, руска влада убрзо заузима одлучнији став у корист Срба. Зиновјев се сада енергично заузима код султана да нареди посвећење Фирмилијана. Султан се изговарао опасношћу од унутрашњих компликација

¹⁶⁴ Види мемоаре В. Симе Поповића, Женидба књаза Мирка, АИИТ, 137 — III, лист 252—272.

¹⁶⁵ ДМЦ, мем. В. Г. Вуковића, ф. II св. 10, Женидба књаза Мирка.

у Македонији, али је попустио, „и господин Зиновјев рачуна да ће се ових дана то питање повољно ријешити“. Дознавши за ово, бугарска влада пријети султану да ће егзарх дати оставку, да ће изазвати све Бугаре на устанак и сл. Истим пријетњама обраћала се бугарска влада и представницима великих сила, па и Зиновјеву. Овај је међутим, према Бакићу, одговорио да га се не тиче оставка егзарха.¹⁶⁶ Подстакнути руским ставом, Грујић и Бакић пошли су султановом првом секретару. Овај им је саопштио да је ствар ријешена по жељи Срба. Међутим примјећују као да се Зиновјев у даљем залагању нешто сустеже. Бакић тумачи да је то усљед очекивања да се Бугари умире давањем три нова берата за бугарске владике у другим крајевима Македоније.¹⁶⁷ Црногорска влада се уплашила да бугарске опструкције не успију, па Вуковић овако поручује Бакићу: „Највише би несрећа била за српски народ кад би се посвећење Фирмилијана на пријетње Бугарске одложило. Стога солидарно са Савом Грујићем захтијевајте од султана, код Порте, код Зиновјева, да се посвећење неодложно изврши, тим више што је свијету познато да је султан већ на то пристао“.¹⁶⁸ Након овога Зиновјев обавјештава Власова на Цетињу о заједничкој интервенцији Бакића и Грујића код султана: „... врло енергичним изразима представили су тешки утисак што на њихове владе производи непажња Порте према њиховом законитом заузимању“. А што је нарочито значајно, Зиновјев овдје каже да Русија сада без резерве подржава српске захтјеве.¹⁶⁹

Питање Фирмилијана сада се сматра као свршена ствар, а само је питање дана када ће се он посветити у чин скопског митрополита. Тако ова ствар добија главно мјесто на ступцима српске и бугарске штампе. „Глас Црногорца“ преноси писање београдског „Дневника“, и сам у истом смислу и тону полемиче са бугарском штампом о ставу Русије, о томе која народност живи у Македонији и т. сл.¹⁷⁰ Истовремено се у аустријској штампи писало како вјеридба принца Мирка показује да је „српско-црногорска заједница једна велика илузија“, итд. Али „Глас Црногорца“ те „лажљиве представнике јавне ријечи“ упозорава да виде како се србијански и црногорски представници у Цариграду сложено као један боре за посвећење Фирмилијана за митрополита у Скопљу. „Они ће сада свакако умукнути — цитира се београдски „Дневник“ — пред несумњивим фактима, која и одвише боду у очи“.¹⁷¹ Новосадска „Застава“, пишући ових дана о посвећењу Фирмилијана, највећи успјех види у томе

¹⁶⁶ АИИТ, ф. 75, Вуковић Гавро, разни документи, свежањ за 1902, писмо Бакића од 27. III 1902.

¹⁶⁷ Исто, Бакић — Вуковићу 1. IV 1902.

¹⁶⁸ ДАЦ МИД, ф. 63, 5. IV 1902, бр. 698.

¹⁶⁹ ДМЦ, тр. прим. писма 12 (25) IV 1902.

¹⁷⁰ „Глас Црногорца“, бр. 14, 6. IV 1902.

¹⁷¹ Исто, бр. 16, 20. IV 1902.

што је ово питање од толике важности повратило слогу између Србије и Црне Горе — „узданица потиштенога Српства на Балкану“. Ствар стоји тако да ће до тога посвећења и доћи, а то је „без сумње учињено заједничком акцијом ових српских земаља“.¹⁷²

Најзад, 16. маја 1902. године Бакић јавља да је султан издао наредбу за посвећење Фирмилијана и његово постављење за митрополита у Скопљу. Додуше, Патријаршија је тражила да јој скопска епархија претходно исплати 2.000 наполеондора на име неког дуга, и истовремено поставља питање субвенција које јој је краљ Александар некада обећао.¹⁷³ Патријаршија је дакле покушала да обред посвећења добро наплати. Но, Фирмилијан је посвећен у чин епископа са достојанством митрополита на Видовдан 1902. године. Као да се хтјело угодити Србима што је изабран баш тај дан за његово рукоположење. Обред је обављен у неком мањем манастиру у близини Цариграда. Није, разумљиво је, присуствовао нико од дипломатских представника нити уопште цивилних лица. Бечки „Коренспонденц биро“ донио је вијест да је рукоположење обављено ноћу. Српска штампа је то демантовала. Велика дискреција и скромност која је обавијала овај чин свакако је била ради тога да се не би изазвали Бугари. „Глас Црногорца“ нашироко разлаже каква се борба водила док се успјело, затим хвали српски патриотизам Фирмилијана, његов карактер, високо образовање са свршеном богословијом на Халки и богословским факултетом у Атини. На крају закључује: „Цио српски народ може честитати успјех дипломацији Русије, Црне Горе и Србије“.¹⁷⁴

*

*   *   *

Као што смо видјели, владама Црне Горе и Србије пружила се прилика да међу српским становништвом у Новопазарском Санџаку, Косову и Метохији и унеколико у сјеверној Македонији ојачају свој националнополитички утицај још за живота турске царевине. Али у томе раду далеко већу политичку добит поњела је београдска влада. Географски положај, економска снага и људски потенцијал Србије логички објашњава успјех њене владе. Српско становништво на овом подручју свакако је у Србији и раније гледало своју националну и културну матицу. Али тек са организованим националнополитичким и културним дјеловањем оно долази до једне више свијести, по својим интенцијама грађанске, до сазнања да је његова перспектива у борби за ослобођење од феудалног јарма и уједињењу са Срби-

¹⁷² „Застава“, бр. 87, 13. IV 1902.

¹⁷³ АИИТ, ф. 75, 16. V 1902.

¹⁷⁴ „Глас Црногорца“, бр. 25, 22. VI 1902.

јом. Утицај књаза Николе и његове владе учврстио се углавном у појасу при границама Црне Горе. Тај утицај и одраније је био постојан и њему није много допринио, видјели смо, рад преко призренских владика. Чини нам се да се то добрим дијелом да објаснити чињеницом што се у тим крајевима још задржавају извјесне племенске структуре друштва, па се то становништво због разних веза племенске, братственичке и сл. природе осјећало среднијим са сусједним у Црној Гори. Гдје су патријархално племенске традиције, обичаји и институције јаче, ту је „мисао Господарева“ била чвршћа. Примјера ради ваља поминути како је црногорска влада ситуацију у доњим Васојевићима око Берана чврсто држала у својим рукама, а како је имала прилично тешкоћа у вези са познатим покушајима владе Владана Ђорђевића у крају око Пљеваља. Наравно, таква у ужем оквиру политичка оријентација тога становништва значила је и претпостављала исто тако антифеудалну, националноослободилачку и прогресивну усмјереност.

Српски владајући кругови добро су оцијенили да је становништво уз црногорску границу духовно више окренуто према Цетињу. Црногорска влада те крајеве држи неприкосновено резервисаним за себе. И она се само тада огорчено љути на Београд када отуда покушавају да се политички инфилтрирају на то подручје. Али у самој ствари чак ни влада др Владана Ђорђевића није била толико радикална у тим покушајима. То је била више загрижљивост, изазивање, израз личне нетрпељивости између краља Милана и књаза Николе и уопште лоших односа између званичног Београда и Цетиња у то вријеме. Када су се пак између влада Србије и Црне Горе средином 1900. године побољшали односи, онда и толико од Цетиња омрзнути владика Дионисије сасвим респектује црногорске „успјехе“ у тим крајевима. А његов насљедник Нићифор одмах помаже да се ти успјеси учврсте. Али и Нићифор једнако ради за ствар српске владе на осталој широкој територији Новопазарског Санџака и Косова и Метохије. А ово управо значи дубоко унутар оних имагинарних граница које је црногорска влада у својим предлозима српској влади за подјелу „зона уплива“ означавала. Добро знамо да је политика српских митрополита у Призрену била само политика српске владе. Са практичним резултатима те политике црногорска влада бар наоко се мирила. Према томе, ако се у извјесном смислу може говорити о подјели „зона уплива“, сходно већ у знатној мјери афирмисаним и обликованим политичким утицајима Београда односно Цетиња, те зоне су у основном потезу већ биле оцртане.

Из свега је јасно да између Србије и Црне Горе није било суштински значајнијих проблема који би условљавали теже

сукобе између њих у будућности. Постојали су дубоки заједнички интереси и историјски задаци, што овдје није потребно помињати. Али бисмо само указали на извјестан моменат који се кроз овај рад дао запазити. Оно што је у извјесним карактеристичним случајевима политички исказано као „мисао Господарева“ и „србијански Србин“, осјећа се као израз не само одређених текућих политичких рачуница и планова владајућих кругова обје стране. У својој националној политици обје стране и даље се начелно руководе општим паролама „ослобођење Српства“, „испуњење завјетне мисли“ и сл. Али њихова политичка пракса препоручује само *присаједињење* као једини начин рјешавања „општесрпског“ проблема. Држећи се тога метода у односу на овај проблем, књаз Никола и његова влада већ се осјећају слабијим такмацем и почињу да зазиру од Београда. Мислимо да је у томе један од главних подстицаја што књаз Никола нарочито од деведесетих година прошлога вијека форсира култ своје династије. Истицањем традиција средњовјековне Зете Балшића и нарочито Црнојевића, и са привидом неког континуитета преко „владика из разних племена“ до Петровића Његоша, хоће да се образложи појам о посебној црногорској државности као историјски већ изграђеној категорији. Династичност књаза Николе заиста на неки начин има стварну подлогу у специфичности настанка и развоја црногорске државе. Уз то, још су веома живи племенско-патријархални облици живота, који се у тадашњој црногорској државној идеји морално-политички најбоље препоручују. „Мисао господарева“ према томе значи нешто више од обичног политичког става, као што и у изразу „србијански Србин“ постулира свакако нешто више од обичног политичког става београдске владе.

Све изложено упућује нас на још једну констатацију. Познато је да се у нашој историографији понегдје појављивала тврдња како је Црна Гора у двије последње деценије XIX вијека на неки начин сматрана као пијемонт уједињења свих Срба. Такав утисак могао се можда код неког стећи у контексту „антинационалне“ краљ-Миланове и „националне“ књаз-Николине политике у том раздобљу. Проучавајући односе између Црне Горе и Србије у то вријеме, наишли смо само на чињенице, схватања и околности које такве тврдње потпуно искључују.

Успјеси влада Србије и Црне Горе постављањем српских митрополита у Призрену и Скопљу могли су се остварити само њиховом сложном сарадњом и уз потпору руске владе. Ти успјеси умногome су значили морално-политичку припрему за постизање оне трајне ослободилачке и ујединитељске тековине у балканскоме рату против Турске.

R É S U M É

Novak Ražnatović

ACTION DES GOUVERNEMENTS DU MONTÉNÉGR0 ET DE LA SERBIE SE RAPPORTANT À LA NOMINATION DES MÉTROPO-LITES SERBES À PRIZREN ET SKOPLJE 1890—1902

Le gouvernement du Monténégro et de la Serbie ont mené une lutte commune principalement par leurs représentants diplomatiques à Constantinople et par soutien de la Russie auprès de la Porte et à la patriarchie de Constantinople ayant pour but la nomination à Prizren et Skoplje des métropolites serbes à la place des métropolites grecs jusqu'alors. Le but et le sens de cette lutte a été d'occuper par leurs hommes dans ces conditions les postes pour mener systématiquement et d'une façon organisée une large propagande nationale et politique parmi le Slaves du sud qui étaient encore sous la domination turque.

Le premier candidat au poste de métropolite à Prizren a été l'ancien métropolite de Sarajevo Sava Kosanović, Monténégrin d'origine, et avant tout l'homme du gouvernement monténégrin. Comme Kosanović, vers les années quatre-vingtièmes à cause de sa lutte opiniâtre contre la propagande catholique en Bosnie—Herzégovine, était fort disgracié aux yeux des autorités autrichiennes d'occupation, sa candidature pour Prizren, grâce à l'opposition décisive de Vienne, a dû finalement choir en 1893. Par des efforts continus du gouvernement de la Serbie et du Monténégro on a réussi au commencement de l'année 1896 à amener au poste de métropolite un Serbe Dionisije Petrović.

Cependant, quand les rapports entre deux dynasties et deux gouvernements serbe et monténégrin, vers la fin de 1897, s'empirèrent et quand leur collaboration sur le plan politique cessa, le métropolite Dionisije dans sa pratique politique fait valoir les tendances et les intérêts particuliers de Beograd.

Des la moitié de 1900 les rapports serbo-monténégrins son derechef normaux et bientôt bons. C'est alors que les métropolites serbes à Prizren respectent bien l'influence monténégrine très consolidée parmi la population serbe dans la région limitrophe. Après, les deux gouvernements renouvellent la collaboration et de nouveau avec appui du gouvernement russe parviennent à faire sacrer aussi un Serbe, l'archimandrite Firmilian, pour métropolite à Skoplje l'an 1902.

La collaboration monténégrine avec le gouvernement serbe concernant les questions de Prizren et de Skoplje quoique conduite avant tout par de propres buts et intérêts, elle a été d'une grande importance pour atteindre le succès, étant donné que seulement le travail commun conditionnait l'appui du gouvernement russe. Cette politique signifiait que la Russie se retirait peu à peu de la politique de San Stefano qui favorisait uniquement les prétentions bulgares envers la Macédoine.